

משלי כו, כה-כח

תאמן בו כי שבע תועבות בלבו. אל תאמן בו הרי הוא כדבש שסם המות תנתן בחוכו, שבע תועבות בלבו והם האמורים בענין (לעיל י' ט"ז) שש הנה שנה י"י ושבע תועבות נפשו, או נפרש שבע לשון ריבוי. כ"ר פס"ה כי שבע תועבות בלבו חזקיה תורגמנינה אמר כי שבעים תועבות בלבו את מוצא תועבה אחת כתובה בתורה וכתבי בה עשר (דברים י"ג י'—י"ב) לא ימצא כך מעביר בנו ובתו באש קוסם קסמים מעוני ומנחש ומכשף וחוכר חבר ושאל אוב וידעוני ודורש אל המתים כי תועבת י"י כל עושה אלה כאן שכתב שבע על אחת כמה וכמה הרי כי שבע תועבות בלבו: (כו) תכסה שנאה במשאון תגלה רעתו בקהל. מספר מדות האיש הזה המדבר אחת כפה ואחת כלב מתכבס' שנאתו במשאון מגז' שואה ומשואה (איוב ל' ג') הפלגם למשואות (תהלים ע"ג י"ח) והם המקצועות החרבים שאין בהם יישוב כלום' שונא לרעהו ומכסה השנאה בסתר בינו לבין רעהו אבל כשרואהו עומד בקהל רב עם או מלבין פניו בריבים. ד"א¹ מי שמתכסה שנאה במשאון שעובר עבירות בסתר שאומר מי רואני עוד תגלה רעתו בקהל לסוף הבי"ה מפרסמו. ד"א² מדבר בענין התוכחת כי המוכיח צריך להוכיח חבירו בסתר אם קבל מוטב ואם לאו אז ישיב להוכיח בגלוי. ולשני הפירושים מעם שנאה העבירות שעושה שנקרא מחמתם שונא השם. ד"א מעם הפסוק מי שאינו מוכיח את חבירו ושנאתו שהיא עבירות שבידו מכסה הימנו שאינו מוכיחה עליהם יהי רצון שתגלה רעתו בקהל כי מי שיש בידו למחות ואינו מוחה הוא נענש על כך כמו החוטא עצמו ואפי' אין בידו למחות יש לו למחות והוא את נפשו הציל ככתוב ביחזקאל (ל"ג ט') ואתה (את) נפשך הצלת. ור' יעקב גיאני ז"ל³ פ' במשאון מגז' הנחש השיאני (בראשית ג' י"ג) כלומר כשהוא משיא את רעהו הוא מכסה שנאתו שמתן קולו כאלו הוא אוהב מיעץ עצה טובה וכשמשלים מנחתו שהוא ניסת לו חבירו אז תגלה רעתו בקהל שחבירו מתרעם עליו ואומר סלוני השיאני: (כז) כורה שחת' בה יסל וגולל אבן אליו תשוב. במדה שארם מודד בה מודדן לו וישוב עמלו בראשו ועל קדקדו חמסו ירד (תהלים ז' י"ז). ומדרש אנדר⁴ כורה שחת' בה יסל זה בלעם שהשיא עצה להחטיא את ישראל והפיל מהם כ"ד אלף ולבסוף נהרג בחרב, וגולל אבן אליו תשוב זה אבימלך שהרג את שבעים אחיו על אבן אחת ולבסוף נהרג בסלח רכב, צא ולמד מהבשרים שהלשינו את חנניה מישאל ועזריה והמלשינים נשרפו וכן בענין דניאל בנוב האריות שכתב שם (דניאל ו' י"ח) והתית אבן חרא ושימת על פוס גובא רמו לגולל אבן ולבסוף נסלו שם וכמה מעשים בכתובים נזכרים בענין זה שבמדה שארם מודד מודדן לו: (כח) לשון שקר ישנא דכיו ופה חלק יעשה מרחת. תרגום לישנא דשיקרא סני ארתתא דקושמא. וי"ט כי מעם דכיו שינוי כמו שנקראים השנים מוחנות (קהלת כ' ג') כן יקראו דכים כמד"א (במדבר י"א ח') או מחט ברחים או דכו במדוכה הרי מחינה ודיכה קרובים בטעם, [177b] ומעם הפסוק כי מי שהוא לשון שקר גורם על עצמו שמקהים את שניו חת מעם ישנא דכיו. ופה חלק יעשה מרחת, גם חצי הפסוק הזה כפל ענין ומעמו איש מרחת הדוחה כל אדם בקש אמרי פיו יעשה ויגרום על פיו שיהיה חלק

¹ עיי' רלב"ג. ² עיי' שם. ³ עיי' מבוא ובקב ונקי הביא ג"כ ביאורו בשם י"ט.

⁴ במדבר רבה פ' כ"ב נמצא קצת מדרש זה ועיי' רש"י.

מבלי שנים כי ישברו שני וישאר סיו חלק ונמצאת אומר סה חלק פעול ומדחה פועל.
 ר"א דכיו בפלס עניו ושעמו [מן] לא דוכאו עד היום הזה (ירמיה ס"ד י') כלומר לא
 הפהרו וכן דכיו עניו כמו מהור ותרנום מהור דכ', ופעם הפסוק כי מי שהוא לשון
 שקר שונא כל מהור כי אינו ממכעו ולא ממנו וכן סה חלק המדבר חלקלקות יעשה
 מדחה שדיח כל הבריות פועלו בדרך גבר מחליק על דעהו רשת פורש על פצמיו
 (לקמן כ"ט ה'). וי"ט דכיו מעמו כמו עניו מנו' (ישעיה נ"ז ס"ו) ואת דכא ושפל רוח ולפי
 שכל עניו דכא נקרא העניו דכיו. ויש מפרשים כי הו"ו והו"ו במלת דכיו מוכיחים על
 לשון שקר האמור בראש הפסוק כלומר לשון שקר ישנא המוכיחים המרכאים אותו
 וכן כתי' (לעיל ט ח') אל תכח לץ סן ישנאך:

כו.

(א) אל תתהלל ביום מחר כי לא תדע מה ילד יום. ע"ד מ"ש ז"ל אל תאמר
 לכשאספנה אשנה² ואמרו אל תאמן בעצמך עד יום מותך³ והלא יחנן כה"ג שימש
 בכהונה גדולה שמונים⁴ שנה ולבסוף נעשה צדוקי ע"כ אמרו אל תתהלל ביום מחר כי לא
 תדע מה יהיו תולדות וקורות היום הזה מרס בא מחר. ובמסורות ביום מחר תרין במסורות
 וענתה בי צדקתי ביום מחר (בראשית ל' ל"ג) ודין אמרו לו ליעקב למחר דינה בתך
 תתענה ואתה ותתהלל ביום מחר, וכן בב"ר⁵ דורש פסוק זה על יעקב: (ב) יהלך זר
 ולא ס"ך נכרי ואל ששתיך. המעט שיכור לו האדם דרך הישרה שתהיה תפארת
 לעושיה ותפארת לו מן האדם⁶. וטבל לפרש קשור עם פסוק שלפניו אל תתהלל ביום
 מחר לומר אעשה מצוה פלונית למחר כי לא תדע מה יולד יום ויארע לך מקרה
 שימנעך מעשייתה ונמצא שאין בידך אל מה שהתפארת ונתקלת⁷ באומך לעשותה
 ולא [עשית] המעשה ע"כ השתדל לעשות מצותיך בלא שתתפאר בה מקודם לכן
 ואז יהלך זר על המעשה ולא ס"ך נכרי ואל ששתיך כי בני אדם אינם מהללים
 האדם על המאמר אלא על המעשה. ופשט הפסוק להדריכנו בדרך הענוה ומדרכי
 הענוה שלא ישבח האדם עצמו וכן המדרש⁸ אומר א"ר אבין גנאי הוא לאדם שיאמר
 שבחו בפיו. ובפ' קונם⁹ אמר רב שרי ליה לאיניש לאודועי נפשיה באתרא דלא
 ידעין ביה דכתיב (מ"א י"ח י"ב) כי עבדך היה ירא את יי' מנעורי¹⁰ רבא רמי כתי' ירא את
 יי' מנעורי וכתי' יהלך זר ולא ס"ך אלא הא באתרא דידעי ביה הא באתרא דלא ידעי
 ביה: (ג) כבד אבן וגמל החול וכעס אויל כבד משניהם. הרבה פעמים הזהיר על הכעס
 כי הכעס בחיק כסילים ינוח (קהלת ז' ט') [וכאן] הנה הפליג בו ואמר כי כעס אוילים כבד
 יותר מכבד אבן וגמל החול הכבידים על נושאם. מעם וגמל כמו משא ותרנום משא
 מטול: (ד) אכזריות חמה ושטף אף ומי יעמוד לפני קנאה. אכזריות הסך מהרחמניות
 לפי שאמר שכעס אויל כבד מכבד אבן וגמל החול אמר בסמוך ענין אחר דוגמתו
 שקנאה קשה מהחמה והאף כי אע"פ שפרי החמה אכזריות ופרי האף מעשה שוטף

¹ כאן צריך להציג מלה אחרת שתהיה בפלס דכיו ומלת עניו נשתרבה מלמטה.

² פרקי אבות פ"ב מ"ה. ³ שם. ⁴ בכ"י שבעים ועי' ברכות כ"ט ע"א. ⁵ פ' ע"ג. ⁶ פרקי אבות פ"ב מ"א. ⁷ בכ"י ונתקללת. ⁸ מדרש משלי. ⁹ נדרים ס"ב ע"א. ¹⁰ במקרא כתוב ועבדך ירא את ה' מנעורי.

כמים אעפ"כ קשה הקנאה משניהם כי מי יעמוד לפני קנאה צא ולמד מה שאז"ל¹ הקנאה והתאוה והכבוד מוציאים את האדם מן העולם, והנה החמה והאף לפי שעה על דבר שאירע אבל הקנאה היא קיימת ועומדת. פ"א² מעם הפסוק מי שהוא אכזר בחמתו ושוטף באפו מה יעשה כשהוא עומד לפני הבי"ה שהוא קנא וגוקס הוי ומי יעמוד לפני קנאה. פ"א³ פסוק זה קשור עם פסוק שלפניו וכעס אויל כבד משניהם שהוא גורם שני דברים אכזריות חמה ושטף אף ואם כעסו כן אל תשאל על קנאתו כי אין לה שיעור הה"ד ומי יעמוד לפני קנאה. פ"א⁴ מעם הפסוק כי החמה והאף הכאים מסבת אכזריות ושטף יותר נקלים מהכאים מסיבת הקנאה כי [היא] המתגברת [עליו] ולא יחמול ביום נקם⁵. פ"א אין מי שיעמוד לפני קנאה אלא מי שיש בידו אכזריות חמה ושטף אף: (ה) טובה תוכחת מגולה מאהבה מסותרת. פ"י טובה תוכחת מגולה [178a] אבל כשהיא מאהבה מסותרת כי אוהבו מוכיחו בסתר. פ"א⁶ טובה תוכחת מגולה מתוכחת אהבה מסותרת כי ע"י שיוכיחוהו ברכים יתבייש וישוב למוטב, אבל הפ"י הזה אינו ע"ד מה שאז"ל בפ"י בערכין⁷ הוכיח תוכיח את עמיתך (ויקרא י"ט י"ז) יכול אפי" משתנים פניו ת"ל ולא תשא עליו חטא. פ"א⁸ טובה היא תוכחת מגולה כשתהיה האהבה מסותרת לשום אהבה וחבה לא לשום שנאה וכלימה ואמר מסותרת כי האהבה שלימה היא כשהיא בסתר כנגלוי לא כחנפים המראים אהבה וכלכם איבה ותחרות. פ"א⁹ הטובה שבאהבה היא המסותרת כחררי הלכות כאשר פ"י והרעה שבתוכחות היא המגולה לפני המון העם והפליג ואמר כי טובה אפי" הרעה שבתוכחת יותר מהטובה שבאהבה. פ"א¹⁰ טובה תוכחת מגולה ואעפ"י שאינה כראוי שמביישו ברכים מאהבה מסותרת שאינה יוצאה מהכוונה לפועל כי מה תועלת באהבה שאינה עושה פירות. וי"מ¹¹ מעם הפסוק טוב שתוכיח עמיתך ותגלה לו חטאו יותר ממה שתאהבו ותסתיר ממנו חטאו. ד"א¹² טובה תוכחת מגולה שהיא לשום שמם כי אז סופה להתקיים וזה מעם מסותרת: (ו) נאמנים סצעי אוהב ונעדרות נשיות שונא. תרגו' שפירין אינן פודעתיה דרחמא ובישן נושקתא דסנאה וכן דויד אביו ע"ה אומר (תהלים קמ"א ה') יהלמי צריק חסד וגו' כי סצעי האוהב הם נאמנים מועילים ולא מוזיקין אבל השונא אפי" נשיותיו נעדרות וכבדות מגו' (יחזקאל ל"ה י"ג) העתרתם עלי דבריהם ואין אוהב גדול מהב"ה לכן יאות שיקבל האדם סצעי בשמחה ובטוב לכב כי את אשר יאהב י"י יוכיח וגו' (לעיל ג' י"ב) והפסוק הזה קרוב בטעם לפסוק שלפניו כי גם זה מדבר בתוכחת שאוהב הפועל והמוכיח יותר מהשונא הנושק והמקבל בשמחה כי האוהב כוונתו לטובה ולא כן השונא ואמר חכם אחד¹³ חבר המוכיחך מוכ מחבר המשבחך: (ז) נפש שכעה תכוס נפת ונפש רעבה כל מר מתוק. מעם תכוס כמו יבוס צרינו (תהלים ס' י"ד) והוא מענין הרמיסה וכן תרגום המתרגם דישא מגו' (ויקרא ל"ג ה') והשיג לכם דיש את בציר שנקרא כן לפי שרשין איתו. וי"מ¹⁴ תכוס מגו' תבו שהסמ"ך והזי"ן ממוצא אחד. וי"מ מענין מתכוססת ברמ"ך (יחזקאל ט"ז ו')

¹ פ"א פ"ד מ' כ"ח. ² ע"י רש"י. ³ ע"י במיוחס להראב"ע. ⁴ ע"י רבנו סעדיה. ⁵ ע"י לעיל ו' ל"ד. ⁶ ע"י מאירי. ⁷ ט"ז ע"ב. ⁸ ע"י קב ונקי. ⁹ לא מצאתי במפרשים שבידינו. ¹⁰ ע"י רלב"ג. ¹¹ ע"י מאירי. ¹² ע"י רבנו סעדיה. ¹³ ע"י כעין זה במכחזר הפנינים שער המוסר. ¹⁴ ע"י מכלל יופי.

שמעמו כמו מתנאלת ומתלכלכת. ומעם הפסוק נוכל לפרש קשור עם פסוק שלפניו לומר לך אע"פ שהאזהרה מוכיח את אוהבו בן הנוכח צריך לאהוב תוכחת ונפש החושבת כי היא שבעה ממעשים טובים תבוס נופת התוכחת אפי' היא מתוקה כנפסת צופים כי לא תשתדל להוסיף אבל הנפש החושבת שהיא רעבה ועדיין לא הגיעה לתכלית מעלות טובות או תקבל תוכחת אפי' תוכחת מכות גדולים ונאמנים הכל מקבלת בסבר פנים יפות וכל מר¹ [לה] מתוק. פ"א מעם הפסוק להזהיר על הסיפוק הסתפק במעט והנה נפש שבעה ולא תרדוף אחר הבצע אפי' מתוק כדבש כי בן דרך נפש השבעה די לה במעט שיש לה ואינה בוצעת של אחרים אפי' מתוק. ורש"י ז"ל סי' בתלמוד תורה המראה עצמו כשבע שאינו מתאוה לדברי תורה תבוס נופת אף המעטים המיושבים על הלכ המתוקים אינם חשובים עליו והמתאוה להם אפי' הרברים הבאים במירדות וכניעה מתוקים לו ע"כ, וכן מפרש פסוק זה בספרי עקב² בענין תלמוד תורה בקש וחמצא. ונוכל לפרש ע"ד מה שפרשתי צריך אוכל לשובע נמשכו וכו' רשעים תחסר (לעיל י"ג כ"ה) כי נפש שבעה האוכלת אכילה נסה תבוס נופת ונפש רעבה כל מר מתוק שהאוכל מעט אפי' מדבר המועיל³ ועיקר התחלואים אכילה נסה. וי"ל ע"ד מה שאז"ל⁴ אבר קטן יש באדם משביעו רעב מרעיבו שבע וכינה האיסור במר מפני אחריתו: (ד) כצפור נודדת מן קנה כן איש נודד ממקומו. בא להזהירו כי טוב לו לאדם [לשכון] בארצו בין עמו ומשפחתו מהיותו נודד לארצות רחוקות שאין מכירין אותו כי טוב לו פת חריבה בארצו מהון עתק בארץ אחרת. ונוכל לפרש שבא להודיע ענין נפש הגר ע"ד ואחם ידעתם את נפש הגר וגו' (שמות כ"ג ט') לכן אמר כצפור נודדת מקנה וגו' על כן חמול עליו כי שריו [178b] בצער גדול כמו הצפור שנפל קינה והיא הולכת אנה ואנה. ונוכל לפרש שבא להזהיר [אותנו שנהיה] כצפור נודדת מקנה וחוזרת אליו מיד כי נכמרו רחמיה על בניה כן יש לו להיות איש נודד ממקומו שיזכור את בניו ואשתו שתלויים בו וחמיר תהיה תשובתו אל ביתו, ואזהרה זו טובה היא. אבל שני הפירושים הראשונים הולכים ע"ד אגדת תלים פרשה י"ג וס"ג שדורש שם שלפ"כ אמר כצפור ולא אמר כיונה כי היונה זו אינה כן אלא אם נוטלים גזליה והיא חוזרת למקומה שנא' (הושע ז י"א) כיונה פותה אין לב אבל הצפור הזו אינה כן אלא אם נוטלים גזליה אינה חוזרת למקומה וכו' כדאית' התם. וכמס' תגינה ספ"א⁵ ר' יהודה בן לקיש אמר כל ת"ח שפורש מן התורה עליו הכתוב אומר כצפור [נודדת מן קנה כן איש] נודד ממקומו: (ט) שמן וקמרת ישמח לב ומתק רעהו מעצת נפש. מי שיוסף בשמן טוב ויריה בקמרת ערבה לבו שמח כי הוא נהנה מריח וסיכה וטובים השנים מן האחר כי טוב מתק רעהו יותר מעצת נפש כלבר כי זה גם זה צריך להמתיק יחד עצתו עם עצת רעהו ושעם מתק כמו (תלים נ"ה ט"ו) אשר יחדיו נמתיק סוד ומשפטו ומתק סוד עם רעהו מעצת נפשו⁶. ואמרו ע"ד ההשאלה מתק וחמוץ לעכוב הדין' כדי להוציא לאמתו ולבחירת העצה הנכונה כי כל הרברים לא יתלבנו ולא יתבררו על נכון רק בעיון המחשבה בהם כמתון והנה יש דברים מהם כחלתם [שלא

¹ בכ"י כלומר. ² פוסקא מ"ח ע"פ כ"א שמור תשמרון. ³ כאן צריך להוסיף יערב לו או בדומה לזה. ⁴ מוכה נ"ב ע"ב. ⁵ מ' ע"ב. ⁶ ע"י במיוחס להראב"ע. ⁷ כונתו למה שאמרו בסנהדרין ל"ח ע"א: אשרו חמוץ אשרי דיין שמחמץ את דינו.

יערבו?¹ ובעבור עליהם זמנים ימתקו וכן היין בעמדו זמן מרובה יחמץ על [כן קרא] לכל עובד² מתק וחמוץ. ס"א³ כמו שמן וקמח לשמחת הלכבות כן מתק הרעים והחברים בעצת נפש שחתן להם עצה טובה כאשר היית נותן אלי⁴ נפשך ע"ד (ויקרא י"ח י"ט) ואהבת לרעך כמוך ומ"ם מעצת נפש במקום ב' וכמוהו אשר תסילו מנחלה (יחזקאל מ"ט כ"א) ומבל הכהן אצבעו מן הדם (ויקרא ד' י"ז). ס"א כמו שמן וקמח משמחים הלכבות כשארם סך ומריח בהם יותר משמחים בהם [מאשר] כשמניחים בתבה כן מתק רעהו האומר לרעהו דברים טובים דברים נחומים ושעמים מתקים [יותר] מכלי שיגלגל אליו. ורש"י ז"ל ס' מעצת נפש מי שחבירו מקרבו וממתק לו בדבריו טוב לו מעצת נפש ממה שנמשו יועצתו, ד"א ומתק רעהו המכשיר מעשיו שיהיו מתקים להב"ה טוב הוא ממה שהוא מלא תאוה לבו עכ"ל. ולפי שאמר ומתק רעהו חזר ואמר (י) רעך ורעה אביך אל תעזוב ובית אחיך אל תבא ביום אידך טוב שכן קרוב מאח רחוק. רעך ורעה אביך אל תעזוב ואם אתה עושה כן לבית אחיך אל תצטרך לבוא ביום אידך להצילך כי הוא יריב את ריבך ודע לפי זה כי טוב עשות משכן קרוב איזו קרבה שתצצה מאח רחוק כאלו אין קורבה ביניהם. ובא להזהירנו ג' ענינים האחד אל תעזוב רעך כי עזיבת החברים באה על ידי ג' דברים או לפי שהיה מטיב לך ופסק או לפי שחמא לך או לפי שאתה מתרעם ללא דבר והחבר הטוב לא יעזוב את רעהו בעבור ג' דברים אלו אם פסק מלהטיב לא יעזבו וכן אם חמא לו יסלה לחמאתו כ"ש אם לא עשה לו אחת מאלו שלא יתרעם עליו בחנם ואם אין לו חבר והיה לאביו חבר יעשה עמו כאשר נצטווה לעשות עם רעהו הה"ד ודע אביך אל תעזוב. הענין השני ובית אחיך אל תבוא ביום אידך כמו כי אנשים אחים אנחנו (בראשית י"ג ח') ומעם הדבר שלא יעציב את אחיו ורעיו באידו ועוד כי רוב בני אדם שונאים לקשה היום לדוע מזלו. והענין הג' טוב שכן קרוב לאהבתך מאח רחוק לעזרתך הודיענו בזה שנקנה חברים כי למעמים הם יותר טובים מהאחים וכן הוא אומר (לעיל י"ב כ"ד) וישא אהב דבק טוב מאח. ובמדרש אגדה⁴ רעך ורע אביך אל תעזוב כיום צרתך ותלך לצעוק לאלהים אחרים אלא לך לאלהיך ואלהי אבותיך. ובית אחיך אל תבוא ביום אידך שלא תכבוד על הבריות⁵, טוב שכן קרוב הקביה נקרא שכן שנא' בו (שמות כ"ט מ"ה) ושכנתי בתוך בני ישראל, קרוב שנא' בו (תהלים קמ"ה י"ח) קרוב י"י לכל קוראיו, מאח רחוק מאחין הבריות שהם רחוקים לך כשתצטרך אליהם. וי"מ⁶ כל הססוק ענין אחד ואחין אחיך ממש ומעם הפסוק להזהיר האדם בעת צרתו ואידו שלא יעזוב רעהו ורע אביו אלא ילך לסניהם והם יסייעוהו ויותר טוב מלכוד [בית שכן המקרבו מלכוד] [179a] בית אחיו המרחקו כי טוב שכן קרוב שמקרבנו לאהבתו מאח רחוק המרחקו. וי"מ⁷ בדרך צחות טוב שכן קרוב אבל כשידיה טוב מאח רחוק הוא הדבר כי אח לצרה יולד (לעיל י"ז י"ז) : (יא) חכם בני ושמח לבי ואשיבה חורסי דבר. ע"ד מה שאמר כבר (לעיל כ"ג י"ב) בני אם חכם לכת ישמח לבי גם אני כי הבן הכסיל גורם על אביו שיחרסוהו בני אדם על כן אם הבן משכיל או לא יבושו האב והבן כי ידברו את אויבים בשער : (יב) ערום ראה רעה נסתר

¹ בכ"י וכל עקוב, וכן נראה להקן כי בלערי זה דברי המחבר אינם מוכנים.
² עיי' מאירי. ³ בכ"י את. ⁴ לא מצאתי. ⁵ בכ"י תבירות. ⁶ עיי' רלב"ג. ⁷ עיי' קב ונקי.

פתאים עברו נענשו. ע"ד חבי כמעט רגע עד יעבור זעם (ישעיה כ"ב). ילמדינו רבינו סר' אחרי מות פתאים עברו באותה רעה ונענשו.¹ פ"א² ערום ראה רעת העבירה ונסתר מעשותה אבל פתאים עברו ס' יעשו עבירות ונענשו: (יג) קח בגדו כי ערב זר ובעד נכריה חבלוהו. כבר פירשתי פסוק זה בחלק השלישי³ בקש תמצא ואולי כסלו הנה לקשרו עם פסוק שלפניו כי הערום ראה רעת הערבות ונסתר מלהיות ערב אבל פתאים עברו ונענשו ומה ענשם⁴ שלוקחים בגדיהם וחובלים כל אשר להם: (יד) מברך רעהו בקול גדול בבוקר השכם קללה תחשב לו. אולי גם פסוק זה קשור עם פסוק שלפניו לוטר לך כי הערב אפי' מברך רעהו הטלחה בקול גדול וכל מלאכתו בזה מהבקר עד הערב וזה טעם בבקר השכם לא יועיל לו כי בעבור זה לא יניח המלוה טעותיו בידו וזה טעם קללה תחשב לו. או הוא חוזר על הלוה, מברך רעהו הערב בבקר השכם כדי שיערבו ולבסוף קללה תחשב לו לערב כי המלוה ימשכנו ויקח כל הגמצא בידו. כפי' יש בערכי⁵ כי אחי רב דימי אמ' מאי דכתיב מברך רעהו בקול גדול וגו' משום דמברך רעהו בקול גדול קללה תחשב לו אלא כגון מאן דאיקלע לארשפוי וזרחו קמיה למחר נפיק יתב לשוקא ואמר רחמנא ניברכיה לפלגיא דהכי מרח קמאי ושמעין אינשי ואזלין ואנשין ליה. ונוכל לפרש כי טעם פסוק זה ע"ד מ"ש ז"ל⁶ לעולם לא יספר אדם בטובת של חבירו שמתוך טובתו בא לידי רעתו. גם נוכל לפרש שבא להזהיר שלא יקדים אדם שלום לחבירו עד שיחפלו ומצינו ברכה לשון שלום כמד"א (בראשית מ"ז י') ויברך יעקב את פרעה ס' נתן לו שלום. ובתנחומא ס' בלק דורש פסוק זה על בלעם שהיה מברך רעהו בקול רם שנאמר (במדבר כ"ג ז') וישא משלו לשון נשיאות קול וסופו יעץ להחמיאם: (טו) דלף מורד ביום סגריד ואשת מדינים נשתתה. דלף מגז' ידלף הבית (קהל' י' י"ח) והיא מ"פת הגשמים הדולפת ומטפטפת וטעם מורד כמו מגרש ותרנום ויגרשום ומרדיגן וטעם סגריד מגז' סגר נקרא כן יום הגשמים לפי שכני אדם נסגרים [בבתיהם] והנה מלת מורד בלשון עבר וארמי וערבי קרובים בטעם מענין הגירושים, וטעם הפסוק כמו הדלף היוורד בבית מגרש אנשין מתוכו וכצאתם לחוץ גם הגשמים יורדים על ראשיהם כן אשת מדינים נשתתה: (טז) צופניה צפן רוח ושמן ימינו יקרא. שוה היא לענין [זה] כי מי שנפל ברשעה ואין לו נחת בבית ומבחוץ והלא צופניה צפן רוח החושב לכסות מעשיה הרעים ולצפנם לא יעלה בידו הדבר והרי הוא כציפון רוח שאינו יכול לצפנו ושמן ימינו יקרא כמו אם היה שמן ריחו רע ביד ימינו אינו יכול להסתירו כי השמן עצמו יקרא ויאמר הנני על ידי ריחו כן האשה הזאת אע"פ שהיא צפונה⁷ בחדרי חדרים משם תקרא כל הבריות להראות זנותה. וי"מ⁸ כי מלת צפן עומדת במקום שנים ומשפם הפסוק צופניה צפן רוח וצפן שמן ימינו אשר יקרא: (יז) ברזל בברזל יחד ואיש יחד פני רעהו. יחד מגז' תרכ חדר (תהלים נ"ז ה') וכן תהגום פרוזלא בפרזלא למיש וגברא למיש אסיה דחבירה כשם שמתחדדים ברזל בברזל כן שני ת"ח הנשאים ונותנים זה עם

¹ לא מצאתי דרשה זו בשום מדרש ע"פ זה ואולי חיה לפני מחברנו גוף הילמדנו.

² עיי' רש"י. ³ עיי' פירושו לעיל לכתוב כ' מ"ז. ⁴ בכ"י עושים. ⁵ מ"ז ע"א וקצת שינוי לשון שם. ⁶ שם. ⁷ בכ"י צפנית. ⁸ עיי' מאירי.

משלי כז. ז-יט

זה בהלכה מתחרדים זה בזה. וחז"ל בתלמוד תעניות פ"א¹ אמר ר' חמא בר חנינא מאי דכתיב ברזל בברזל יחד וגו' לומר לך מה ברזל זה אחד מחדד את חבריו אף שני תיה אחד מחדד את חבריו בהלכה כדא"י התם. וכן בב"ר פ' ס"ח אין סכין מתחדדת אלא בירכה של חבריתה כך אין ת"ח משתבח אלא בחבירו שנא' ברזל בברזל יחד ואיש זה יעקב כיון שעמד יעקב אבינו יחד פני רעהו נתיחדה עליו השכינה שנא' (בראשית כ"ח י"ג) והנה י"י נצב עליו ע"כ. בספרסראות לחכמה² בירז"ל נוסריקון בילה רחל וזלסה ללאה בברזל זה עשו שנא' בו (בראשית כ"ז מ') ועל חרבך תחיה וע"ד מה שדרשו³ [179b] אמלאה החרבה (יחזקאל כ"ז ב') כשתחרב זו תתמלא זו. וי"ט⁴ כמו ברזל בברזל יחד וגו' אם יש ביניהם תרעומות זה מזה יוכיח האחד את חבריו פנים אל פנים וחסור התרעומות. וי"ט מעם פני רעהו מנו (שיא א' י"ח) ופניה לא היה לו וענין הפסוק כמו שברזל בברזל יחד [כן האדם יחד]⁵ ויכעס בעבור כעס רעהו [ר"ל] כן הרגון יתרגו עליו הבריות: (יח) נוצר תאנה יאכל פריה ושומר אדוניו יכבד. בס' כיצר מעברין⁶ א"ר חייא בר אבא למה נמשלה תורה לתאנה מה תאנה זו כל זמן שממשמש בה מוצא בה תאנים כן דברי תורה כל זמן שהאדם הונה בה מוצא בה מעם. וביאור הענין כי התאנה אינה מתבשלת סידותיה כפעם אחת כן דברי תורה אין אדם עומד על עיקרן פעם אחת אבל צריך להנות בהם ובכל פעם ופעם ימצא מעטים מתוקים מרבש ונופת צופים. ולפי דברי רז"ל שמפרשים תאנה משל לתורה נוכל לפרש פסוק זה קשור עם פסוק שלפניו כי הזהיר לחלמדיים ללמוד שנים שנים כי חרב על הברים ונאלו (ירמיה נ' א') ע"כ אמר נוצר תאנה יאכל פריה כלומר נוצר תלמוד תורה כרת וכשורה יאכל פריה וסמך לו ושומר אדוניו יכבד גם שומר אדוניו שלא יניחו הולך לבדו אלא ילך עמו לשמרו ולכבדו (יכבד) כי כבר אמרו⁷ העבד מי שאין לו עבר והארון ההולך מבלי עבר חשוב כעבד א"כ בא העבד וכבדו יאכל פרי הכבוד כי יכבד מדה נגד מדה. ד"א⁸ אדוניו זה ה"ב"ה אדון האדונים והמעם כי כמו נוצר תאנה יאכל בכורים ותאנים כן שומר אדוניו ששומר מצות השם יכבד בעוה"ז ובעוה"ב. תנחומא פ' נשא ויקריבו הנשיאים⁹ ושי"ה נוצר תאנה יאכל פריה ואין הביה מקפח שכר כל בריה אלא בכל מה שאדם ינע ונתן נפשו על הדבר אין הביה מקפח שכרו לכך נאמר נוצר תאנה הרי שלמה ע"ה בנה בית המקדש דכתיב (מ"א י"ד) ויבן שלמה אתהבית ויכלהו ובשביל שנתדוד נפשו שיבנה נקרא על שמו שנא' (תהלים קל"ב א') זכור י"י לדוד את כל ענותו אשר נשבע וגו' לא קפח הביה שכרו אלא נקרא על שמו שנא' (שם ל' א') שיר חנוכת הבית לדוד לשלמה אין כתיב כאן אלא לדוד הוי נוצר תאנה יאכל פריה. במדרש¹⁰ מה תאנה הזאת היום מלקט מעט ומחר מוסף [...] וכן בכל יום ויום עד שנעשה כמעין המתגבר: (יט) כמים ספינים לפני כן לב האדם לאדם. וכי יש מים שלהם פנים אלא מה מים (אחה סבין מה שיש בלב חבירך) אם אחה נותן בכלי ומסתכל בהם מראים

¹ ד' ע"א. ² ע"י מבוא. ³ מגלה ו' ע"א. ⁴ ע"י אבן יחיאל ומאירי. ⁵ ב"ל לתקן כן ע"פ אבן יחיאל. ⁶ ב"ד ע"א וב'. ⁷ לא מצאתי זה בספרי המשלים. ⁸ ע"י אבן יחיאל. ⁹ על פסוק ויהי ביום כלות. ¹⁰ כוונתי על מדרש משלי אכן במדרש שבידנו חסר מאמר זה. ע' הערות דר"ש באבנר שם. ¹¹ פה חסר מאמר שלם כמו: כן תעורר ויום לומר מעט ומחר מוסף.

לך צורתך כך אם יש כך דעת אתה מבין מה שבלב חבירך. ד"א¹ הכביש במים יראה כנגדו דמות פרוצוף פנים ואם מזעיף פניו ימצא דמות הפרצוף זעופה ואם מצהיבים ימצאנה צהובה כן לב האדם משם יבחין אם חבירו שונאם אם אוהבו כי הלכבות אינם אוהבים² אלא רק לאוהבם ולא שונאים רק לשונאם. ד"א³ מספר אהבת רוב הבריות זה לזה כי אינה אלא בעוד שהם ביחד ובהסדרם לא חמצאנה כאשר אין דמות הפרצוף נראה במים אלא בעוד האדם עומד עליהם. ד"א⁴ במים שהם מתחלקים ופונים לכל צד ולכל עבר כי אין בד' יסודות יסוד שיוכל המדעו בקל לכל אשר יתפון כמו יסוד המים כן לב האדם לאדם עצמו לכל אשר יתפון יטנו כי הרשות נתונה לו ואשר⁵ המדעו לדרך הטוב. וי"ט⁶ הפנים לסנים כמו ופניה לא היה לה (שמואל א' י"א י"ח) כלום⁷ כמו המים האדירים השומפים והגברים בעבור מים אחרים שנתערבו בהם כן תערובות בעלי חיות וכן לב האדם הרגון לאדם אחר רגון כמורו. ד"א⁸ מעם הסמוך להורות כי בפני האדם יודע מה שבלבו אם בועט בכני אדם לבו יקבוץ און לו ואם מקבלם בשמחה בפנים טאידים וכלב תמים⁹. ותר גום היך מיא והיך פרצופי דלא רמין חר לחד היכנא ליכיהון דבני נשא לא רמין חר לחד : (כ) שאול ואברה לא תשבענה ועיני האדם לא תשבענה. אחז"ל¹⁰ אין אדם יוצא מן העולם וחצי תאוותו בידו הגה קין היה לו [כל] העולם ולא שבעה עינו עד שהרג את הבל ע"כ יש לו האדם לשמוח בחלקו כי ההולך אחרי טראית עינו להתאוות [180a] כל אשר יראה ממערני עולם לא ישכע כאשר שאול ואברון לא תשבענה מלקבל המתים כי שאול ואברון כינויים לקבר ובא אברון ואברה כמו אתנן ואתנה. ובסוף מס' תמיד¹¹ במעשה אלכסנדרוס עם זקני הנגב אמר להו מלכא אנא מ"חשב חשיבנא הבו לי מידי ידבו ליה גולגלתא חדא אתייה תקליה לכוליה דהבא וכספא דידיה בהדיה לא הוה מתקליה א"ל לרבנן מאי האי אמרי גולגלתא דעינא דבישראל ודמא דלא קא שבע א"ל ממאי דהכי הוא שקלי קלילי עפרא וכסיה לאלתר תקלא דכתיב שאול ואברון לא תשבענה וגו' : (כא) מצרף לכסף וכו' לזהב ואיש לפי מהללו. טבל לפרש לפי מהללו המהלל שמשבח בו הבריות וטבל לפרש המהלל שמשבחים אותו בין הבריות ומעם הסמוך כמו שהצורף מצרף הכסף והכו' וזקק הזהב כן יבחן כל איש לפי מהללו שמשבח בו הבריות אם מהלל כל איש רע וכליעל גם הוא רע וכליעל ואם מהלל הצדיקים והחסידים גם הוא צדיק וחסיד, ואמר¹² שאדם אחד בעל מדות רעות הלל את אריסמו וכששמע כן אריסמו בכה ושאלוהו תלמידיו והשיב אני בוכה כי שמא בשום מדה אני והוא שוים ולכך הלל אותי ע"כ. גם יבחן האיש לפי המהלל שמהללים אותו הבריות אם טוב ואם רע. וכבר ידעת מ"ש זיל¹³ כל שרוע הבריות נוחה היטנו רוח המקום נוחה היטנו ומכלל הן אתה שומע לאו. וי"ט¹⁴ מעם הסמוקים כשם שהמצרף והכו' צורפים וחוקקים הכסף והזהב כן כל איש צריך לצרף

¹ עיי' ספר חזקיה. ² בכ"י צהובים. ³ עיי' ש. ⁴ עיי' פירוש רס"ג. ⁵ בכ"י אשר. ⁶ עיי' במוחם לראב"ע. ⁷ נראה שצ"ל או גם לבו תמים או בדומה לזה. ⁸ קהלת רבתי פ"ז פ' י"ג ועיי' פ"י רס"ג. ⁹ ל"ב ע"ב. ¹⁰ במוסרי הפילוסופים סודות לעונענפאל ע' 21 מוחם לסקראם. ¹¹ פ"א פ"ג מ' מ"ז. ¹² עיי' פ"י רס"ג.

משלי כז, כא-כז

המהלל שמשבח את אותו בו הבריות שאם השבח יותר על המעשה ישתדל להוסיף כרי שיהיה המעשה כפי השבח או יותר מהשבח וכיש [מי] שהגיע למעלה גדולה. ואמרו¹ כי אחד מחסידי אומות היה רגיל ללמוד עד רביע הלילה ויום אחד שמע לאדם אחד אומר לחבירו זה [הוא] שלומד עד חצי הלילה והשתדל ללמוד עד חצי הלילה ואמר איך לא אבוש מבוראי ומעצמי שיכלסוני ממה שאין בי: (כב) אם תכתוש את האויל במכתש בתוך הריפות בעלי לא תסור מעליו אולתו. המכתש הוא הכלי הנקרא בלשון רז"ל² אסיתא שכותשין בו הריפות והוא הנקרא בלשון רז"ל³ דייסא והעלי הוא היר שכותשין בו נקרא כן לפי שהוא עליון ונקרא בלשון רז"ל⁴ דוכנא ובא להזהיר ע"ד (לעיל ט' ח') אל תוכח לך סן ישנאך כי התוספת להכות על האויל⁵ כי הריפות חסיר קליפתה ע"י כתישתה ולא כן האויל ומה שאנו מיסרים האוילים הוא כדי להענישם והנשארים ישמעו וייראו לך חכה ופתי יערים (לעיל י"ט כ"ה). בתנחומא ס' נח אמר שלמה אם תכתוש את האויל נ' מי שהוא מכה את האויל עם שהוא מעלה את השבט לשנות לו שוכח את הראשונה. בתוך הריפות בעלי עם שהוא עולה הוא שוכח את השנייה ואע"פ כן לא תסור מעליו אולתו. מדרש שיר השירים⁶: (כג) ידע חדע פני צאנך שית לבך לעדרים. כל אלה החמשה פסוקים קשורים זה בזה ובא ללמד שלא יבקש האדם גדולות אלא ידע חדע פני צאנך כל דעתך שים בהם להכין להם מאכל ומשתה, שית לבך לעדרים לנהלם בנחת ונהילה, ואל תאמר אני עשיר ודבר נקל הם לי הצאן הזה או מה יספיקו לי הצאן הזה אניחם ואינני להרבות סגולת מלכים כסף וזהב לא (כד) כי לא לעולם חסון ואם נור לדור דור. החסון והתוקף שיש לך עתה אינך בטוח שיעמוד לעולם וכן הנור והעדות שעל ראשך אינך בטוח שיעמוד לדור דור והלא לפעמים אתה רואה כמה עשירים גדולים פתע פתאום יקרה עליהם מקרה שיתרששו מחרה לפי שעה: (כה) גלה חציר ונראה דשא ונאספו עשבות הרים. בעוד שאתה רואה שהחציר והדשא נראה אולי יבוא בהם רוח ויכה החציר והדשא עד שיכרתהו פתע פתאום וזה מעם ונאספו עשבות הרים מנו [ונאסף] שמחה וגיל (ישעיה ט"ז י') אסף אסיסם (ירמיה ח' י"ג), על כן אנכי מצוך הדבר הזה ידוע חדע פני צאנך ותמצא בו תועלת: (כו) ככשים ללבושך ומחיר שדה עתודים. שיהיה לך מצמר הכבשים [180b] מלבושים ומהעתודים מחיר שדה. ובמדרש⁷ שכר שאתה עושה מהעתודים הוי לוקח בהם שדה: (כז) ורי חלב עוים ללחמך ללחם ביתך וחיים לנערותיך. שיהיה לך מחלבם די למאכלך ומאכל ביתך ומרף ומזון לנערותיך. ואמר המשל בצאן וה"ה לכל סחורה שישית לבו לשומרה וכן מצינו בכמה מקומות אבותינו הראשונים ז"ל השוו שמירת הצאן לשמירת הבנים יעקב אבינו בפסוק (בראשית ל"ג י"ג) כי הילדים רכים והצאן והבקר עלות עלי ובפסוק (שם ל"ז י"ד) לך נא וראה את שלום אחיך ואת שלום הצאן וכן בני גר ובני ראובן (במדבר ל"ב ט"ז) נדרות צאן נבנה למקנינו סה וערים

¹ עיי' מבחר חפנינים ש' מצות החכם לבן. ² שבת ע"ז ע"ב. ³ ברכות ל"ז ע"ב.

⁴ שבת ע"ז ע"ב. ⁵ אולי צ"ל כי אין תועלת להכות את האויל. ⁶ לא מצאתי בשיר השירים רבת. ⁷ במדרש משלי ליתא ועיי' רש"י, וגיל שכוונתו על דרשת חז"ל חולין פ"ד ע"א שהביא לקמן.

למפנו. ב' כמי הדם' כבשים ללבושין מניין כבשים יהיה לבושין ומחיר שדה עתודים לעולם ימכור אדם שדה ויקח עתודים ואל ימכור עתודים ויקח שדה ודי חלב עזים די לאדם שיחפרנס מחלב גדיים וטלאים שבתוך ביתו ללחמך ולחם ביתך לחמך קודם ללחם ביתך וחיים לנערותיך אמר מר זוטרא בריה דרב נחמן תן חיים לנערותיך מכאן למדה תורה דרך ארץ שלא ילמד אדם את בנו לאכול בשר ויין² ואיתא בתנחומא ס' אחרי מות. ויימ³ כל הפרשה הזאת עניינה להזהיר את המלכים הנקראים רועים לנהל את עם הארץ בנחת ונהילה כמו הדועה הטוב המנהל את צאנו על מי מטות והולך עמהם לאט וע"ד נחית כצאן עמך (תהלים ע"ז כ"א) כי המלך רועה והעם צאן. ויימ⁴ ענין הפרשה להזהיר בני אדם שיפספסו מעשיהם להכין צידה לדרך הרחוקה מעוהיו לעוהיב כי לא לעולם חסון אין חיים שאין אחריהם מות ע"כ יש לנו לזכור יום המיתה כדי שנמצי דרכנו ונרע פני צאנו רמו לנפש הבהמית ע"ד (לעיל י"ב י') יודע צדיק נפש בהמתו כי הפרש יש בין צדיק לרשע, ראה מה הכתוב אומר

בח.

(א) נסו ואין רודף רשע וצדיקים ככפיר יבטח. כי הרשע אע"פ שאין רודף אחריו הוא נס אבל הצדיק אינו כן אלא יושב לבטח כמו האריה הה"ד וצדיקים ככפיר יבטח ואע"פ שלפעמים הדבר בהפך אבל רוב הפעמים מ"מ אחרית רשעים לטמיון ואחרית צדיקים חיים על העולם [הנא]. ופסוק הזה הזכיר היחיד בלשון רבים כאומרו נסו ואין רודף רשע והרבים בלשון יחיד כאומרו וצדיקים ככפיר יבטח כמו הכפיר שהוא מלך על כל החיות והבהמות ואינו ירא משום בריה כן הצדיקים ונוכל לפרש מעם מלת רשע שם המין כמו (בראשית ל"ב י') ויהי לי שור וחמור ע"כ נופל עליו לשון נסו וכן הוא אומר בסמוך (כתוב ד') עוזבי תורה יהללו רשע ושומרי תורה יתגרו כם : (ב) בפשע ארץ רבים שריה ובאדם מבין יודע כן יאריך. חסם בפשע כמו (שמות כ"ב ח') על כל דבר פשע כדברי זיל⁵ פשיעה בשומרין כי אנשי הארץ פושעים בשמירת סדרם כשממנים עליהם שרים רבים כל אחד בזה בשורה על כן חלק לבם. ובאדם מבין יודע כן יאריך. ס' אבל כשממנים עליהם שר אחד מבין יודע כן יאריך ימים טובים כמו שהוא אובר בשרים רבים. ויימ⁶ כן מגז' כן בנות צלפחד (במדבר כ"ו ז') ותהיה מדה שלישית שיהיה השר ההוא מבין ויודע כן. ואם תשאל והלא שרי אלפים ושרי מאות ושרי עשרות [שמינה משה] רבים היו ע"כ ראיתי מפרשים שרי אלפים ומאות וחמשים ועשרות שנמל משה מהחשובים שבישראל ומינה אותם שרים על העם מאותם שתחת ידם אלף איש עכדיו או נערי או שכיניו אולי היו ראשי שבטים ומספרם שנים עשר ולכך הוצרך להוסיף עליהם שרים אחרים שתחת ידם מאות וחמשים ועשרות ועלה מכולם סך חשבון מעט אבל דילי לא פירשו כן ומ"מ כיון שכל הדבר הקשה יביאון אל משה (שמות י"ח כח)

¹ חולין פ"ד ע"א. ² ע"י מאירי. ³ ע"י רש"י ורד"ק לירמיה ב' ח'. ⁴ ע"י רלביצ.

⁵ ב"מ צ"ד ובכ"מ. ⁶ ע"י פירוש רבנו סעדיה. ⁷ כוננו למח שאיתא במכילתא (מס' דעמלק פ"ב) נמצאו כל שרי ישראל שבע רבוא ושכנת אלפים ושש מאות. וא"כ חית מספרם רב מאד.

משלי כח. ב-ה

הרי מתקיים ובארם מבין יודע כן יאריך: (ג) גבר רש ועשק דלים ממר סוחר ואין לחם. י"מ¹ שהוא קשור עם הפסוק שלפניו לפי שאמר ובארם מבין יודע כן יאריך חור לומר ואם השר הזה גבר רש כלומר אינו שמת בחלקו ומבקש גדולות אע"פ שהוא לבדו אין בו תועלת כי מבקש התוספות מבלי שביעה ע"כ עושק כל העולם והרי הוא כממר הסוחר והשוטף שכולך הזרע ועוקרהו ואמר ועושק דלים על שם סופם כמו ופחני קמח (ישעיה מ"ז ב'). פ"א² ראוי העני לחסול על העניים [181a] יותר משאר בני אדם כי הוא יודע נפש העני ומרירות העני ואם הוא עושה בהיפך כי הוא גבר רש ועושק דלים הרי דומה לממר סוחר ואין לחם לשנה שמטרותיה מרובים והיה ראוי להרבות תבואותיה ואעפ"כ ואין לחם שלא עשו התבואות אותה שנה כלום. פ"א³ מעם הפסוק כשאתה גבר רש דע שהיה עושק דלים מרה כנגד מרה הוא נוטל את של אחרים [אחרים] נטלו את שלו בא זה ואבד את זה הרי זה כממר סוחר לא דיו שלא הרבה התבואות אלא שעקר אותה מכל וכל ואין לחם. וטבל לפרש מעם הפסוק גבר רש וגו' עונשו שתבוא עליו פרענות שלא תשאיר לו מחית שעה הה"ד ממר סוחר ואין לחם כי הממר מהשמים והגזירות מהשמים ומצינו יחזקאל מכנה הפורענות כגשם באומר (י"ג י"א) גשם שוטף: (ד) עוזבי תורה יהללו רשע ושומרי תורה יתגרו כס. כבר הארכתי בדבר זה בפ"י תלים שחברתי במזמור אל תתחר במריעים ושם ביארתי באי זה דרך מותר להתגרות ברשעים בעוה"ז בקש תמצא ונפרש הפסוק באחד הדרכים שכתבנו שם. עוזבי תורה אפי' הם ת"ח אלא שאינם צדיקים גמורים יהללו רשע מתגסים לרשע שהשעה משחקת לו כי יפחדו ממנו כי יוכל להרע להם אבל שומרי תורה שהם צדיקים גמורים ששומרים כל התורה יתגרו בס רשעים כי לא יוכלו הרשעים להרע להם אפי' השעה משחקת להם כי צדיקים גמורים שומרים [אותם] מערכות שמים כי השם עושה רצונם מ"ם [מתגרים] באחד מן הרכים שמותר להתגרות ברשעים בעוה"ז ומי שאינו מתגרה בהם נקרא חנף ועליו הכתוב אומר (לעיל י"א ט) בפה חנף ישחית רעהו. אמרו⁴ כי העובד הפסל טוב מחנף בני דברים האחר כי הוא עובד צלם אחד והחנף עובד כמה צלמים מנאצי השם והשני כי עובד הצלם אינו גונב דעת הבריות והחנף גונב דעת הבריות והג' כי עובד הצלם רשעו מפורסם ונשמרים ממנו והחנף יגנוב דעתם. ותרנוס הפסוק דשכנן נמוסא משתבחין ברשעא ואילין דנמריין אורייתא מתגריין בהון דיתובון: (ה) אנשי רע לא יבינו משפט ומבקשי י"י יבינו כל. מעם יבינו כמעם אבינה בבנים (שם ד ז'). במשפט כמו י"י במשפט יבוא (ישעיה ג' י"ד), ואנשי רע לא יבינו משפט שאינם נותנים לב לפורענות העתידה לבוא להתבונן בה כדי לשוב מדרכם הרע אבל מבקשי י"י יבינו כל מתחלתם יבינו מה לאחריתם. ד"א⁵ אנשי רע לא יבינו משפט כשכאים בני אדם לפניהם לדין אינם מתבוננים לשמוע מענותיהם וחזקין הדין מבלי מחשבה ועיון רק [כפי] העולה על רוחם בתחלה אם טוב ואם רע אבל מבקשי י"י יבינו כל ואז יתכו הדין כי ידרשו ויחקרו⁶ על דברי בעלי דינין להוציא הדין לאמתו, ואמר מבקשי י"י כי

¹ ע"י ספר חזקוני. ² ע"י מאירי. ³ ע"י רבנו סעדיה. ⁴ תובות הלכות ש' יחוד המעשה פ"ד שם איתא בד' דברים וכן הוא בכד הקמח אות חנופה. ⁵ ע"י רלב"ג. ⁶ בכ"י ידרשו ויחקרו.

המשפט לאלהים הוא. ד"א אנשי רע לא יבינו משפט ונמיו רגלם בענין צדיק ורע לו רשע ושוב לו ומבקשי י"י יבינו כל כאסף וחבריו הנאים אל מקדשי אל ומבינים כי אחרית רשעים לשמה כרנע אבל נאמר בהם (תהלים ע"ג כ"ח) ואני קרבת אלהים לי מוב כמו שמפורש במזמור לאסף אך טוב לישראל וגו'. וי"מ² אנשי רע לא יבינו משפט אפי' הדין שהוא חק ידוע לא יבינוהו אבל הטובים לא יתעלם מהם דבר כי נשמת שדי תכנס וזה טעם ומבקשי י"י יבינו כל. וי"מ אנשי רע לא יבינו משפט אפי' המצות השכליות שנופל עליהם שם משפט וכ"ש המצות השמעייות אבל מבקשי י"י יבינו כל חרנום מתבינין כולהן מבתא: (ו) טוב רש הולך בְּתוֹמָהּ מעקש דרכים והוא עשיר. דרכים לשון שנים כי שני הדרכים הולכין הדרך [בדרך אחד]³. ד"א⁴ דרך [י"י] ודרך ארץ שהוא רע לשמים ורע לבריות והרי עשיר זה עקשותו לא תניחוהו להכין צדה לעולם הבא והרש מכין [לו] בְּעֵינָיו ע"י תמימתו סרקלטי⁵ גדולים וצדה רבה: (ז) נוצר תורה בן מבין ורועה זוללים יכלים אביו. [הזולל] כשמתחבר לרשעים לא יוכל לשמור התורה ובני אדם מכלימים אביו לומר מבטן ארור לא יצא ברוך כי כבר דרשו ז"ל⁶ לקרוא לרשע בן צדיק רשע בן רשע⁷: (ח) מרבה הונו בנשך ובתרבית לחונן דלים יקבצנו. ע"ד (איוב כ"ז י"ז) יבין רשע וצדיק ילבש⁸ [181 b] ואומר (קהלת ב' כ"ז) ולחוטא נתן ענין לאסוף ולכנס לתת לטוב לפני האלהים. בתנחומא פרשת משפטים וז"ה מרבה הונו וגו' כיצד היה ישראל צריך ללוות וכא נכרי ואמר מוטב שאלוה לגוי ואסול ממנו רבית מלהלוות לישראל שלא ברבית והלוה [לו] והעשיר עליו שלמה צווח מרבה הונו בנשך ותרבית לחונן דלים יקבצנו זה עשו וכי עשו חונן דלים הוא אלא שהמלכות שומעת [שהוא נושך את הרבית] ומתגרה בו ונוטלת ממנו ובונה ממנו גשרים ודמוסיות ומרחצאות שבמדינה וצורכי עוברים ושבים הוי לחונן דלים יקבצנו. ובפרשת ראה כנון אילין אפטרופיא דמלכותא דנפקין לקרייתא ובזוין אריסייא ועללין למדינתא ואמרין כנשין מסכניא דבעין למעכד עמהון מצוה וכו'. ונוכל לפרש הפסוק מרבה הונו וגו' מה תקנתו אם רוצה לשוב בתשובה שיעשה ממנו צרכי רבים כדן הנוזל את הרבים וזה טעם לחונן דלים יקבצנו: (ט) מסיר אונו משמוע תורה גם תפלתו תועבה. מדה כנגד מדה כי האומר כבר שמעתי התורה כמה פעמים מה אשמע בה יותר גם תשובתו כצדו שיתעב השם תפלתו שהיא סגנון אחד שחרית מנחה ערבית ופעם גם לרבית לא די שאין הבה"ה שומע בקשתו אלא אפי' תפלתו הסדורה דרך חיוב תהיה מתועבת: (י) משנה ישרים בדרך רע בשחתו הוא יפול ותמימים ינחלו מוב. פי' מי שמשנה ומתעה ישרים ומוליכין בדרך רע בשחתו הוא יפול כענין (לעיל כ"ז כ"ז) כרה שחת בה יפול. וחרגום בנומצא יפול ע"ד (קהלת י' ח') חופר גומץ בה יפול כי כמדה שאדם מודד בה מודדין לו. ואמר ישרים כי יש כמה ישרים שאינם חכמים כי החכמים לא יוכל אדם להמעותם. תנחומא ס' בלק דורש משנה ישרים בדרך רע זה בלעם בתחלה היו הבריות נהגות בכשרות ובדבריו נהגו בעריות שהראשונים ורחל באה עם הצאן (בראשית כ"ט ט') ולכהן מדין שכע בנות (שמות כ' ט"ז) עמד בלעם והטעה הבריות

¹ בראה שצ"ל לכן. ² עיי' מאירי. ³ כנ"ל להגיה ע"פ פירוש רס"ג. ⁴ עיי' מאירי. ⁵ בב"י לפרקליטין. ⁶ מאמרם ד"ל אינו פה בשלימותו. עיי' סנהדרין כ"ב ע"א. ⁷ בב"י צדיק. ⁸ במקרא איתא: יבין וצדיק ילבש.

משלי כה, י-יד

בעריות וכמו שהמעה הומעה בעצה שנתן בה [נמל רכתיב בשחתו הוא] יפול לפי המעה הב"ה הה"ד (איוב י"ב כ"ג) משניא לגוים ויאבדם וגו' כדאית' התם': (יא) חכם בעיניו איש עשיר ודל מבין יחקרנו. [מי שהוא חכם בעיניו] חושב כי חכמתו עשתה לו את החיל הזה ודל מבין יוכל לחקרו אפי' באותו דבר שהוא חכם בעיניו. ומדרש אנדה² חכם בעיניו איש עשיר זה הרב ודל מבין יחקרנו זה התלמיד וכאשר אמר החכם³ הרבה תורה למדתי מרבתי ויותר מחברי ומתלמידי יותר מכולם: (יב) בעלון צדיקים רבה תפארת ובקום רשעים יחושש אדם. [בעלון צדיקים] רבה תפארת בעולם ובקום רשעים יחושש אדם כי יחפשו בית נכאתו לשלול הנמצא בידו וכן הכתוב אומר בקום רשעים וגו'. והחכם ר"י פ"י⁴ יחפש אדם מנו' התחפשש ובא למלחמה (מ"א כ"ב ל') כלומר בעלון צדיקים רבה תפארת כי בני אדם לובשים מלבושים יקרים לכבוד ולתפארת אבל בקום רשעים בני אדם מתחפשים ולובשים שקים כדי שלא יתנו בהם עין ולא ישלחו בהם פה לומר כמה עשירים הם לקחת ממנו: (יג) מכסה פשעיו לא יצליח ומודה ועוזב ירחם. ע"ד (ירמיה ב' ל"ה) הגני נשפט אותך על אמרך לא חמאתי ע"כ לא יצליח בתשובתו אבל מודה ועוזב ירחם השם ירחמנו ומצילו מדינה של גיהנם כאמור (ישעיה נ"ו ז') יעזב רשע דרכו ואיש עון מחשבותיו וגו' צא ולמד משאל ודוד שנמחל לדוד בעבור שהודה מיד ולא נמחל לשאל בעבור שלא הודה מיד ואעפ"י שהיה חמא דוד גדול מחמא שאל וכבר אמרו⁵ אין חמא גדול עם ההודאה ולא קמין עם הסרבונית. כב"ר פ"ט מכסה פשעיו לא יצליח זה קין ומודה ועוזב ירחם זה יהודה הצדיק שבייש עצמו במעשה תמר וכו' כדאית' התם. ובאנדה תלים פצ"ט⁶ מפרש כמה [גדול] כה ההודאה. ד"א מכסה פשעיו לא יצליח העובר עבירות כסתר ואומר מי רואיני לא יצליח כי בכל מקום עיני י"י צופות רעים ומזבים (לעיל מ"ז ג') ופי' הראשון עיקר מטעם ומודה ועוזב ירחם. בפסיקתא שובה⁸ מכסה פשעיו וגו' ר' סימאה וריב"ל בשם ר' [שמעון בן] הלפתא כל הנמיעות [a 182] אתה מכסה שרשיהם [והן] משכיות האנוה הזה את מכסה שרשיו ואינו משביח משל ללסמים שהוא נידון לפני קוסטינור כל זמן שהיה מתרים כלומי מסרב להודות הוא לוקה הודה הוא נוטל⁹ פרקולא סי' חיוב מות אבל הבי"ה אינו כן אלא עד שלא הודה הוא נוטל פרקולא הודה נוטל דימוס סי' כתב פיטור הה"ד מכסה פשעיו לא יצליח ומודה ועוזב ירחם א"ר יודן ומודה על מנת ועוזב [ירוחם] לפיכך הושע [מזהיר את ישראל ואומר (הושע י"ד ב') שובה ישראל] (שם ד') ולא נאמר עוד אלהינו למעשה ידינו: (יד) אשרי אדם מסחד תמיד ומקשה לבו יפול ברעה. אשרי אדם מסחד תמיד מעונש הבריות ומקשה לבו יפול ברעה. ר"א¹⁰ אשרי אדם מסחד תמיד בעניני העולם קודם שיכנס במקום הסחד אבל אחר שאירע המאורע מה תועיל סחדתו אבל ראוי לו שתחזק לבו שלא יתקיים בו התרפית ביום צרה צר כוחך (לעיל כ"ד י') ופסוק

¹ הדרש מתנחומא נמצא בכ"י במענות בנאף הפירוש לכתוב ו"א. ² האי דרשה דרב ותלמיד לא מצאתי לא בש"ס ולא במדרשים אכן במדרש בענין דומה לזה על בעל הלכה ואנדה בירושלמי חזיונות פ"ג ובמדרש משלי וקהלת רבת פ"ו. ³ תענית ז' ע"א. ⁴ בפי' רבנו יונה שברפוס חסר מכ"ד ל' ואילך. ⁵ כלשון הזה ממש לא נודע לי מאמר זה אבל ענינו מצאתי בתהדיל שער התשובות פ"ו. ⁶ צ"ל פ"ק עו"ש ובהערות מהר"ש באבער. ⁷ ע"י קב ונקי. ⁸ פסיקתא דר"ב דף קכ"ט ע"א וע"י הערות ר"ש באבער שם. ⁹ בכ"י נותן. ¹⁰ ע"י מאיר.

אחר אומר (לקמן כ"ט כ"ה) חרדת אדם יתן מוקש במילי דעלמא. וכבר אסר חסיד אחד¹ ראה חבירו דואג ונאנח שלא יקרהו מקרה רע והאשים אותו וא"ל אתה גורם לעצמך שיביאוך מה שאתה ירא ממנו כענין שנא' (איוב כ"ג ה') פחד פחדתי ויאתני השכבו והלא נאמר אשרי אדם מפחד תמיד א"ל לא נאמר זה אלא בעניני העוה"ז. ואני מפרש פסוק זה קשור עם הפסוק שלפניו ועי' הפי' שני שפירשנו הפסוק העליון וכנגד מכסה פשעיו וגו' אמר אשרי אדם מפחד תמיד אפי' כשהוא בסתר וכנגד ומודה ועוזב ירחם אמר ומקשה לבו מלעזוב פשעיו יפול ברעה כמ"א (לעיל מ"ז ד') וגם רשע ליום רעה, ונמצא שני הפסוקים שני ענינים וכל ענין דבר והפכו. תנחומא פרשת פנחס זשי"ה אשרי אדם מפחד תמיד כך היא מדת הצדיקים אע"פ שהקב"ה מבטיחם אינם פורקים יראה וכן כתיב ביעקב (בראשית ל"ב ח') וירא יעקב ואף משה חפש היראה עד שנאמר לו (במדבר כ"א ל"ד) אל תירא אותו כי בידך נתתי אותו: (מז) ארי נוהם ורב שוקק מושל רשע על עם דל. י"מ² שוקק מגו' (ישעיה כ"ח ט') ונפש שוקקה וי"מ³ מגו' שוק וכמוהו כמשק גבים שוקק בו (שם ל"ג ד') בעיר ישוקו (ויאל ל"ב ט') שמעמו ירצו ומעמו כמו ארי נוהם למצוא טרף וכדוב שוקק לשבור צמא ורעב כן מושל רשע על עם דל כל דעתו לעשקם ולרצותם. וי"מ⁴ שוקק כמו צועק ונהימה לארי ושקיקה⁵ לדוב ענין אחד. ותרגום דובא דמצריח אולי מפרש מענין צעקה מגו' (ישעיה מ"ב י"ג) יריע אף יצריח. ובמס' מגלה פ"א⁶ ארי נוהם זה נ"נ דכתי' (ירמיה ד' ז') עלה אריה מסבכו ודוב שוקק זה אחשוורוש דכתי' ביה במלכות פרס (דניאל ז' ה') וארו חיויא אחרי תניינא דמיא לדוב ותני רב יוסף אלו פרסיים שאוכלים ושותים כדוב ומסובלים [בשר] כדוב ומגדלים שער כדוב ואין להם מנוחה כדוב מושל רשע זה המן על עם דל אלו ישראל שהם דלים מן המצוות: (מז) נגיד חסר תבונות ורב מעשקות שונא בצע יאריך ימים. י"מ⁷ פסוק זה קשור עם שלפניו כי זה המושל הרשע שהוא נגיד על עם דל שהזכיר שהוא חסר תבונות ורב מעשקות מרוב בצע למרוף כאריה וכדוב לא יתבונן בדרכי התבונה אלא כל מנחתו להרבות מעשקות, והזכיר מעשיו ולא הזכיר עונשו אלא שכל התורה נדרשת מכלל הן אתה שומע לאו ומכלל לאו הן ראה מה סמך לו שונא בצע יאריך ימים ומעצמך אתה יודע מה עונשו של הנגיד הנזכר כי יהיה קצר ימים. נגיד חסר תבונות ר"ל שר ונגיד שהוא חסר תבונות ורב מעשקות לשונאי בצע יאריך ימים כלומ' כמו שהוא סבה לקצר שניו דכתי' (לעיל י' כ"ז) ושנות רשעים תקצורנה כן הוא סבה לאריכות ימים של שונאי בצע וכך שיעורו נגיד חסר תבונות ורב מעשקות לשונאי בצע יאריך ימים עליו ויאריך פועל יוצא לשני פעולים. והמכתב שונאי לשון רבים והמקרא שונא לשון יחיד אולי המכתב מעמו ואם יהיה המושל או הנגיד שונאי בצע אז יאריך ימים ואם לאו שנות רשעים תקצורנה. וי"מ⁸ כי מלת נגיד הוא העונש מגו' משכו (שמות י"ב כ"א) תרגום נגידו כלומר מי שהוא חסר תבונות ורב מעשקות נמשך מן העולם בחצי ימיו ועל דרך עושה עושר [182b] ולא במשפט בחצי ימיו

¹ עי' מוסרי הפילוסופים ע' 24 בעין זה לענין גמ' וכתב הפנינים שער מצות החכם

לבנו. ² עי' שרשי ר' יונה בן גנאה שרש שקק. ³ עי' שרשי הרד"ק שרש הנל. ⁴ עי' רש"י. ⁵ בב"י ושוקק. ⁶ ויא ע"א. ⁷ עי' רלב"ג. ⁸ עי' ברכת אברהם.

משלי כח, מז-יז

יעזבו (ירמיה י"ז י"א) אולי יהיה מתרגום וינעו (בראשית ט"ט ל"ג) ואיתגיד. וי"מ¹ טעם הפסוק נגיד כשתראנו חסר תבונת דע כי הוא רב מעשקות וי"ו ורב כס"א רפה בלשון ישמעאל והענין כי רב מעשקות יהיה עונשו שיהיה חסר תבונות שתבעת אותו רוח רעה מאת השם לשלול דעתו (מאת השם) אבל שונא בצע יאריך ימים, ולדעת המפרש הזה אין טעם הפסוק דבר והפכו אלא שאני מוסיף משלי כי טעם יאריך ימים ע"ד (איוב י"ב י"ב) ביישישים חכמה ואורך ימים תבונה. וי"מ² וי"ז ורב מעשקות נוספת כו"ז ואיה וענה (בראשית ל"ז כ"ד) והטעם כי כשהנגיד חסר תבונות יתחייב שיהיה רב מעשקות, וגם על פירוש זה אוסיף ביאור ושונא בצע יאריך ימים כלומר כאשר חוסר התבונה מחייב רב מעשקות כן שונא בצע מחייב אריכות ימים וע"ד שונא מתנות יחיה (לעיל ט"ז כ"ז) ואולי כי שונא בצע ומתנות הפסע מחייב שיאריך ימים כי הוא שמח בחלקו והשמחה מרחבת הלב ומארכת ימיו של אדם אבל אוהב הבצע הנה כל ימיו ביגון ודאגה לחשוב למה לא בצעתי אחמול ואולי לא אמצא לבצוע והיגון והדאגה מכלים הלב ומקצרים שנותיו של אדם על כן שונא מתנות יחיה: (יז) אדם עשוק ברם נפש עד בור ינוס אל יחמכו בו. עשוק טעמו כמו עושק וכמורו והצילו עשוק מיד גזול³ ונקרא ג"כ העושק עשוק כי עשוק יצרו הרע תחלה עד שפתוהו לעשוק או יהיה עשוק תאר כמו השכוני באהלים (שופטים ח' י"א), ואם הוא עשוק ברם נפש שהרג את הנפש עד בור ינוס ולא יחמכו בו, עונותיו יביארו שילך עד הבור להמית נפשו ולא ימצא מי ישיבו ויתמוך בידו, ואמר עד בור ינוס וה"ה שאר מיתות אלא לפי שסדר ארבע מיתות סקילה שרפה הרג וחנק אמר מיתה דונמת הסקילה הראשונה בסדר וכאשר דרשו רז"ל אע"פ שבמלו ד' מיתות ב"ד דין ארבע מיתות לא כמלו מי שנתחייב סקילה או נוסל מן הגג או חיה דורסתו וכו'. פ"א⁴ עד בור ינוס שהוא בעצמו ינוס עד בור הכלא מענין (בראשית ט"א י"ד) ויריצוהו מן הבור ע"ד (לעיל ה' כ"ב) עונותיו יכבדו את הרשע ואין צריך אחר להחבישו וזה טעם אל יחמכו בו. וי"מ⁵ בור כנוי לקבר כמד"א (תהלים ל' ד') חייטני מיוודי בור כלומר אדם עשוק ברם נפש עד יום נפלו לקברו אין בני אדם בושחים ותומכים בו, ואמר ינוס לפי שכל ימיו מפחד ויירא וגם ממקום למקום אולי ינצל כי אם לא ימצא היום ימצא למחר. וי"מ⁶ טעם אל יחמכו בו שאין להסגירו ביד רודפיו מבקשי נפשו לספותה עד שיתבררו דינו ודברו אם היה שונא או מזיד. וי"ט עשוק בהצעתו כלומר אדם שהוא עשוק שיצא עליו קול שהרג את הנפש והוא קול שקר אפי' עד בור ינוס שיחביא את עצמו בבית כלא לא יחוש כי לא יוכל אדם לתמוך בו להרע לו הואיל והוא נקי. והנה כתבתי לך כמה פירושים וכלם נכוחים ואולם אענה אף אני חלקי הפסוק הזה קשור עם פסוק שלפניו כי אמר בפסוק העליון נגיד חסר תבונות ורב מעשקות וגו' הרי הזכיר שכר שונא בצע ולא הזכיר עונשו רב מעשקות אלא מכלל הן אחת שומע לאו ע"כ הוסיף ביאור בפסוק זה כי אדם עשוק כלומר עושק הוא עומד ברם נפש הוא מתחייב בנפשו

¹ עי' קב ונקי. ² עי' פירוש רבנו זרחיה בן יצחק בן שאלתיאל שו"ל בשם אמרי דעת עי' שווארץ. ³ המחבר הביא לנכון הכתוב בירמיה כ"ב ג' ע"פ זכרוננו כי במקרא כתוב: הצילו גזול מיד עשוק. ⁴ כתובות ל' ע"א. ⁵ עי' מאירי. ⁶ עי"ש וכמיוחס להראב"ע. ⁷ עי' מאירי.

כי הוא גורם על עצמו מיתה בקוצר ימים הה"ד עד בור ינוס אל יתמכו בו. במס' יומא' כל המזכה את הרבים אין חטא בא על ידו מ"מ שלא יהא הוא בניהגם ותלמידיו בג"ע שנא' (תהלים ל"ז י') לא תעזוב נפשי לשאול וכל המחטיא את הרבים אין מספיקין בידו לעשות תשובה מ"מ שלא יהא הוא בג"ע ותלמידיו בניהגם שנא' אדם עשוק ברכ נפש וגו' כלומ' עד יום מותו ינוס לעזרה שיתכפר לו ולא יתמכו בו מן השמים: (יד) הולך חמים יושע ונוקש דרכים יפול באחת. מי שיש בידו שנים דרכים רעים אם ינצל מאחת יפול באחת. ד"א¹ יפול באחת בנסילה אחת ע"ד (לעיל כ"ד י"ז) ורשעים יכשלו באחת אבל בצדיקים נאמר (שם) כי שבע יפול צדיק וקם: (יט) עובד אדמתו ישבע לחם ומרדף ריקים ישבע ריש. דבר והפכו כמו מי שהוא עובד אדמתו כדת וכשורה תתן האדמה [a 183] תנוכתה ויהיה לו לחם לאכול ולא לאכול בלבד אלא כדי שביעה כאמרו ישבע לחם כן מרדף ריקים והם הרשעים שאין לחם מאומה ישבע ריש ועוני, ומעם מרדף שרדף אחריהם ללכת אחם. ותרנום ריקים סריקווא מענין אילני סרק האמור בדברי רז"ל² על האילנות שאינן נותנים פרי: (כ) איש אמונות רב ברכות ואין להעשיר לא ינקה. איש אמונות הנושא והנותן באמונה רב ברכות יברכוהו בני אדם, ואין להעשיר לא ינקה לא יהיה נקי מבני אדם כי ע"י שהוא אין וממחר להעשיר יגולם ויחמסם. ותרנום ודרהיט בעולא למיעתר לא מזכיר. ד"א³ איש אמונות רב ברכות כי השם יברכוהו עד בלי די ומעם [ואין להעשיר] לא ינקה כי השם לא ינקהו עד בא סקודתו. כלל הדברים איש אמונות טוב לשמים ולבריות והיא השאלה הראשונה ששואלים אותו בעולם הבא נשאת ונתת באמונה⁴ ראה מה הכתוב אומר (תהלים ק"א ו') עיני כנאמני ארץ לשבת עמדי ואין להעשיר רע לשמים ולבריות ראה מה כתיב בתריה לא ינקה מעבירות החמורות. בתנחומא פ' סקודי איש אמונות רב ברכות זה משה שנעשה גבור על המשכן וכל הדברים היו מתברכין ע"י שהיה נאמן ואין להעשיר לא ינקה זה קרח שהיה לוי וביקש ליטול כהונה גדולה לא ינקה וירד שאולה, ד"א איש אמונות רב ברכות זה משה לפי ששיניו אין עושין שררה על הציבור פחות משנים ומשה היאך נעשה יחדי גובר אלא אע"פ שהיה נאמן מפי הגבורה שנא' (במדבר י"ב ו') בכל ביתי נאמן הוא היה קורא לאחרים ומחשב [עליהם] ועל ידיהם שנא' (שמות ל"ח כ"א) ביד איחמר בן אהרן הכהן ואין להעשיר לא ינקה כך שנו רז"ל⁵ אין התורם נכנס לא בפרנות חפות ולא באנפלאות שמא יעשיר ויאמרו מן הלשכה העשיר כל כך למה [לפי] כשם שחייב אדם לצאת ידי המקום כך צריך לצאת ידי הבריות שנא' (במדבר ל"ב כ"ב) והייתם נקיים מ"י ומישראל ע"כ. ונוכל לפרש איש אמונות וגו' שנאמן במעשרותיו רב ברכות כד"א (מלאכי ג' י') ובחונני נא בזאת אמר י"י צבאות אם לא אפתח לכם את ארובות השמים והריקותי לכם ברכה עד בלי די שלא יאמר אם אתן המעשרות תחסר התבואה כי טוב מעט ביראת י"י (לעיל מ"ז מ"ז) הרי אסוך שמן נשתלחה בו ברכה וכו' קמח לא כלה וצפחת השמן לא חסר (מ"א י"ז מ"ז) ואין להעשיר וגו' מתנות עניים לא ינקה כי ישלח השם מארה בכל משלח ידיו: (כא) הכר פנים (במשפט) לא טוב ועל פת לחם

¹ פ"ז ע"א, וזה הדרש כתוב בכ"ז בטעות אחרי תוס הפירוש לכתוב מ"ז. ² ע"י רש"י.

³ בלאים פ"ז מ"ה. ⁴ ע"י רלב"ג. ⁵ שבת ל"א ע"א. ⁶ שקלים פ"ג מ"ב ושם הגירסא משונה ואורכה יותר.

משלי כח, כא-כג

יפסע נבר. ואפי' על שוה פרוטה של שחד יפסע נבר ויטה משפט¹ כי שחד כל שהוא יעור עיני חכמים ויסלף דברי צדיקים (דברים מ"ו י"ט) : (כב) נבהל להון איש רע עין ולא ידע כי חסר יבואנו. הקמץ חמץ במלת נבהל לתפארת הקריאה כמו כי מאיש לקחה זאת (בראשית ב' כ"ג) האומר לצולה חרבי (ישעיה מ"ב כ"ו) והדומים להם וטעם הפסוק מי שהוא נבהל ונמחר לקבץ הון תמצאנו לעולם רע עין כי עינו צרה אף כי יהיה לו עולם ומלואו, ולא ידע כי חסר יבואנו כי מלח ממון חסר² וכיון שעינו צרה לתת מהונו צדקה לעניים כאמת חסר יבואנו. כתנחומא סר' משפטים מפרש נבהל להון וגו' על המלוה את חבירו ברבית סופו נצרך לכריות הה"ד ולא ידע כי חסר יבואנו, וכן בריש בהר סיני וכי תמכרו ממכר וגו' זש"ה נבהל להון [איש רע עין] זה המלוה ברבית שהוא מתנהל להתעשר ולא ידע כי חסר יבואנו [ר"א נבהל להון איש רע עין אלו סוחרי שביעית שמתנהלין להעשיר ואין משמרין את השביעית וגו'] מכיון שלא שמר השמיטה³ מתחילה הטארה נכנסת בממנו והוא מוכר [כל מה שיש לו] מה כתיב למעלה מן הענין (ויקרא כ"ה ב') ושנתה הארץ שבת ליי' ואח"כ (שם כ"ה י"ד) וכי תמכרו ממכר. בב"ר ס' נ"ח [אמר] ר' חנינא כל שקלי תורה סלעים בנביאים ליטרין בכתובים קנטרין ר' אבא בר יורן בשם ר' סימון אמר חוץ משקלי עפרון שהם קנטרין (בראשית י"ג מ"ו) ארבע מאות שקל כסף בניי וביניך מה הוא מה הוא דכתיב הכא מה הוא אלא שאמר אלו בעי למיתן קנטרין מהפחות מביתך את יכיל לה ולפי שהכנים עין רעה בממנו של אברהם חסרו הכתוב שנא' (שם נ"ג מ"ו) וישקול אברהם לעפרן עפרן חסר וי"ו הה"ד נבהל להון איש רע עין זה עפרון שהכנים עין רעה בממנו של אברהם ולא ידע כי חסר יבואנו שחסרתו התורה ע"כ⁴. ובספר פירוש לרמב"ם⁵ [183b] רע עין גמט' עפרון הגה ע"י חסרון וי"ו עולה עפרן לחשבון רע עין : (כג) מוכיח אדם אחרי חן ימצא ממחליק לשון. אחרי הוא תואר כמו זנאי אשמאי גבאי⁶ ואולי כשד"ר דומה לו, והוא מלשון נסוגו אחור (ישעיה א' ד') וילכו לאחור ולא לפני (ירמיה ז' כ"ד) ויתכן שמלשון זה נאמר ליפתח (שופטים י"א ב') בן אשה אחרת אתה, והמעם כי מוכיח אדם אחרי יהיה שכרו שימצא חן בעיני אלהים ואדם ואף בעיני המוכיח יותר ממחליק לשון כי נבר מחליק על רעהו רשת פורש על פעמיו (לקמן כ"ט ה'), ואמר⁷ חבר המוכיח טוב מחבר המשבח. וי"ט⁸ משפט הכתוב מוכיח אדם וגו' כלומר אע"פ שבתחילת התוכחה בועט בו [ב] המוכיח אבל אחרי כן יטה אליו חן וחסד מה שאינו עושה כן למחליק לשון. וי"ט¹⁰ כי מעם אחרי דברי שלמה מי שמוכיח אדם אחרי מאתי חן ימצא כי שלמה המלך חבר לו המשלים והמצות והתוכחות בספר הזה והוא האומר מי שמוכיח אדם בזמנים הבאים אחרי כפי מה שהוכחתי אני אותו בעודי בעולם חן ימצא וע"ד (בראשית י"ח י"ט) למען אשר יצוה את בניו ואת ביתו אחריו. וי"ט

¹ מחברנו ערבב איפה הכתוב שלנו עם הכתוב לעיל כ"ד כ"ג ששם איתא חכר פנים "במשפט" כל טוב ופירש גם כתובנו על המשפט, ואמנם כזה פירש גם רש"י. ² כתובות מ"ז ע"ב. ³ בכ"י השמירה, ומה שנוסף פה הוא בהכרח. ⁴ נוסחת מחברנו מסכמת לא עם הכ"ד רק יותר עם הפסיקתא דר"כ ריש פסקת עשר תעשר ועם התנחומא פ' ראה לכתוב ה"ל. ⁵ ע"י מבוא. ⁶ ע"י מאורי וספר תוקח. ⁷ ע"י ספר תוקח שכתב: וכן בשמות מורי חצרי מער. ⁸ כעין זה בקמבר הפנינים שער מצות החכם לבנו. ⁹ ע"י במיוחס להראב"ע. ¹⁰ ע"י מאורי,

כי טעם אחרי דברי שלמה בעד השם כלומר מוכיח אדם אחרי ללכת בדרכי למלאות אחרי, חן ימצא. במס' תמיד¹ ובתנחומא פ' משפטים א"ר יונתן כל המוכיח את חבריו לשם שמים וזכה למחיצתו של מקום שנה' מוכיח אדם וגו' ולא עוד אלא שמושכים עליו חוט של חסד שנה' חן ימצא: (כד) גזול אביו ואמו ואומר אין פשע חבר הוא לאיש משחית. [מין שנזולם ואומר אין פשע בכך שהרי סופו לירש אותם חבר הוא לאיש משחית הוא ואיש משחית חברים, ואולי לפי שלא נהג כשורה בדרכי הנחלה אמר חבר הוא לאיש משחית ע"ד סן אשחית את נחלתי (רות ד' ו'): (כה) רחב נפש יגרה מרון ובומח על י"י ידשן. מי שנפשו רחבה שאינו שבע מעולם יגרה ויערב מרון בעולם שכל עצמו לבצוע ולעשוק על כן הוא איש מרון וטעם יגרה יערב מתירגום וסכסכתי מצרים (ישעיה י"ט ב') ואיגרי, ובומח ביי' ידושן תרגום נידהון מלשון רז"ל קרב לגבי דהנא ואידהיז' והוא מגז' דשן ושמן (ישעיה ל' כ"ג) וטעם ובומח ביי' שהוא בומח בשם ולא על עשרו ואו ידושן כי שמח בחלקו וכל ימיו שעשועים: (כו) בומח בלבו הוא כסיל והולך בחכמה הוא ימלט. בומח בלבו לעשות כל מה שלבו חסין הוא כסיל והולך בחכמה הוא ימלט כי החכמה תמלטהו מיד צר ומיד עריצים תסדהו: (כז) נותן לרש אין מחסור ומעלים עיניו רב מארות. נותן לרש מה שכרו אין מחסור ומעלים עיניו מן העני מה עניו רב מארות וכן אז"ל מלח ממון חסר ואמרי לה חסד ומכלל לאו הן ומכלל הן לאו והלא מלאכי הוא אומר (נ' ט') כמארה אתם נארים ואותי אתם קובעים. תרגום דיהיב למסכנא לא נחסר ליה ודמחמי עייניה מן מסכנא סגיאין לופתיה: (כח) בקום רשע יסתר אדם ובאבדם ירבו צדיקים. כי כל אדם מסחר שמה יעלילו² עליו ובאבדם ירבו צדיקים תרגום נטנן צדיקי כי היו נסתרים בקום רשעים וכשנאבדו הרשעים אז יכלו להורות את העם דרך ישרה ולהרבות צדיקים בעולם, ונכל לפרש ירבו מענין על כל רב ביתו (אסתר א' ח'). ובכ"ר פס"ה ותכניה עיניו מראות ר' אליעזר בן עזריה אומר הקרייה אמר מראות ברעתו של רשע אמר הב"ה והא יצחק יוצא לשוק ויהן בריין אמרין דין אבוהי דהדין רשיעא אלא הריני מכהה עיניו והוא יושב בתוך ביתו הה"ד בקום רשעים יסתר אדם כל זמן שהרשעים מושלים אין לצדיקים קומה זקופה ולא סה אבדו רשעים רבו צדיקים וכן דבורה אומר (שופטים ד' ל"א) כן יאבדו כל אויביך י"י וכן דוד אומר (תהלים ל"ט ב') אשמרה לסי מחסום בעוד רשע לנגדי:

כט.

(א) איש תוכחות מקשה עורף סתע ישבר ואין מרפא. טעם הססוק מי שהוכיחוהו כמה פעמים והוא מקשה עורף סתע סתאום ישבר ואין מרפא הואיל ואין מקבל תוכחה. ונכל לפרש טעם הססוק מי שמקשה עורף נגד מוכיחו שבועט במוכיחו סתע ישבר ואין מרפא. ד"א³ איש תוכחות מגז' מה אישבי על תוכחתי (חבקק ב' א') והוכח במכאוב (איוב ל"ג י"ט) כלומר מי שייסורין [184a] ותוכחות באין עליו ומקשה ערפו מלשוב בתשובה לפי שאומר שייסוריו דרך מקרה סתע ישבר ואין מרפא

¹ כ"ח ע"א, ² שבועות מ"ז ע"ב, ³ כתובות ס"ז ע"ב, ⁴ בכ"ז ועילא, ⁵ ע"י רלב"ג.

משלי כט, א-ד

כמד"א (ויקרא כ"ו כ"ז) ואם בזאת לא תשמעו לי והלכתם עמי בקרי ומתרגם בקשי מה כתיב שם (שם כ"ח) והלכתי עמכם בחמת קרי ויסרתי אתכם וגו'. ד"א¹ מעם הפסוק כשתראה איש תוכחות דע שהוא מקשה עורף [ולכן] פתע ישבר ואין מרפא, אבל הפי' הזה אינו מוכיח כי כמה צדיקים רבי תוכחות וייסורין בעוה"ז וטוב להם לעוה"ב: (ב) ברבות צדיקים ישמח העם ובמשול רשע יאנח עם. ברבות מגו' (אסתר א' ח') על כל רב ביתו והעד ובמשול רשע יאנח עם וכאשר דרשו ז"ל במס' מגילה² פי' ססוק זה ברבות צדיקים זה מרדכי ואסתר שנא' (שם ח' ט"ו) ומרדכי יצא וגו' והעיר שושן צהלה ושמחה ובמשול רשע זה המן שנא' (שם ג' ט"ו) והמלך והמן ישבו לשותות והעיר שושן נבוכה. ובאגדת תלים פמ"ז כשהרשעים מושלים בעולם הכל נאנחים והולכים ומצרים ואין אדם הולך בקומה זקופה וכו'. ושאלתי את החכם ר"י ז"ל³ מה מעם כל ברכות י"ח אין בכל ברכה רק ענין אחד ובברכת השיבה שופמינו שני ענינים הענין האחד השבת השופמים והיועצים כבראשונה. והשני הסרת היגון והאנחה והשיבני כי גם השיבה שופמינו ענין אחד והא' תליא כדכתיב ובמשול רשע יאנח עם ומכלל הן אתה שומע לאו וכשישיב השם שופמינו כבראשונה יהיו השופמים צדיקים: (ג) איש אוהב חכמה ישמח אביו ורועה זונות יאבד הון. כתרגומו ודמתחבר בזיוותא מוכיד מזליה [ורועה] מגו' (לעיל כ"ז י') רעך ורע אביך ותרנום הון מזליה קרוב ללשון ערב שקורין להון מאל⁴. וי"מ⁵ מעם ורועה מענין כמרעיתם וישבעו (הושע י"ב ו') כלומר מפרנס⁶ הזונות והעד יאבד הון: (ד) מלך במשפט יעמיד ארץ ואיש תרומות ירסנה. מלך במשפט ר"ל מלך שהמלכות שלו היא ברין ומשפט בירושה מאבותיו יעמיד ארץ ואם היא בהפך שאינה ירושה לו אלא שהוא איש תרומות שהרימו אותו למלך שלא במשפט ירסנה מצד המלחמות והקנאות. ואיש תרומות פי' הר' אבון⁷ כשמעלה עליהם מסים ומרבה אותם יותר ממשפט המלוכה. תרגום מלכא בדינא מקים ארעא וגברא עולא עקר לה, אולי מפרש תרומות מענין כן איש דימה את רעהו (לעיל כ"ז י"ט). בתנחומא פ' משפטים וז"ה מלך במשפט יעמיד ארץ מלך מלכה של תורה במשפט שהוא עושה מעמיד את הארץ ואיש תרומות ירסנה אם משים אדם עצמו כתרומה הו' שהיא מושלכת בזויות הבית ואומר מה לי במורח הציבור מה לי בדיניהם מה לי לשמוע קולם שלום עליך נפשי הרי זה מחריב את העולם, מעשה בר' אסי כשהיה מסתלק מן העולם נכנס בן אחותו אצלו מצאו בוכה א"ל רבינו מפני מה אתה בוכה יש תורה שלא למדת ולימדת הרי תלמידך יושבים לפניך יש גמילות חסדים שלא עשית ועל כל מדות טובות שהיה כך היית מתרחק מן הדינין ולא נתת רשות לעצמך להתמנות על צרכי ציבור א"ל בני עליה אני בוכה שמא אתן דין וחשבון שהייתי יכול לעשות דיניהם של ישראל ולא עשיתי הוי ואיש תרומות ירסנה ע"כ. הגה התנחומא מפרש ואיש תרומות שמרים עצמו מן המשפט וכאשר דרשו⁸ ועצומים כל הרוגיה זה תלמיד שהגיע להוראה ואינו

¹ עי' במיוחס להראב"ע. ² י"א ע"א. ³ ב"ל שכוונתו על ר' ישראל שמוכירו פי' כלשון החכם ר' ישראל ועי' מ"ש במבוא. ⁴ מל ובתרגם ערבי של רמ"ג מאלה ר"ל העני אבל מה ענין מאל למלת מול. ⁵ עי' במיוחס להראב"ע. ⁶ בכ"ז פרנס. ⁷ אולי צ"ל פי' הראב"ע ותחתיו הכונה אל הפירוש שנמצא בברכת אברהם ומה שהביא לקמן בשם הראב"ע נמצא במיוחס לו עי' ברף הסמך הערת ב'. ⁸ מוסה כ"ב ע"א.

מורה. ורש"י ז"ל ס' איש תרומות איש נאות שאינו חש להיות מתון בדין שגם לב בהוראה מענין ורם לבבך (דברים ח' י"א). וי"מ¹ ואיש תרומות שלוקח מבני ארם תרומות ומתנות ושחדות. וראב"ע ז"ל² פ' [ירענן] כי תרומות הנשיא שהוא לוקח מעם הארץ [היא] ששית האיסה כלומ' מלך בעבור המשפט שיעשה יעמיד ארץ ואיש לוקח תרומות רבות יותר מן המדה הידועה יהרום אותה ע"כ, ומצינו דוגמא זה בראש ס' שני דיני נזירות³ אמ' רב אמר ר' אסי נזירי נזירות היו בירושלים היו נוטלין שכרם צ' מנה מתרומות הלשכה לא רצו מוסיפין להם [184b] אמו ברשיעי עסקי' אלא לא ספקו אע"פ שלא רצו מוסיפין להם ע"כ הא למדת שמי שהגיע להוראה ואינו רוצה לדון ולהורות עד שיתנו לו יותר מכדי ספקו ראוי לו לקרוא רשע ועליו הוא אומר ואיש תרומות ייהרסנה ואולי לכך אמר תרומות לשון רבים שהוא איש אחד ומבקש כמו רבים ושם מפרש על איזה דרך מותר לקחת השכר על הדיינין אפי' כדי הראוי לו בקש תמצא. ואמר מלך במשפט יעמיד ארץ ומעמו יקיים מענין (ירמיה ל"ב י"ד) יעמדו ימים רבים וכן ארז"ל על ג' דברים העולם קיים על הדין ועל האמת ועל השלום הרי הקדימו הכי נכבד בג' וכן פ' במזמור אלהים נצב בעדת אל וגו' (תהלים ס"ב א') כי מה שנאמר בבריאת שמים וארץ נאמר במשפט כי בבריאת שמים וארץ נאמר בחכמה בתכונה ובדעת כמד"א (לעיל ג' י"ט) [י"י] בחכמה יסד ארץ כונן שמים בתכונה בדעתו תהומות נבקעו ובמשפט נאמר חכמה כי חכמת אלהים בקרבו לעשות משפט תכונה (מ"א ג' כ"ח) ושאלת לך הבין לשמוע משפט (מ"א ג' י"א) דעת דין עני ואביון הלא היא הדעת אותי (ירמיה כ"ב ט"ו). בב"ר פ' י"ד מלך במשפט יעמיד ארץ זה מטהב"ה שברא את עולמו בדין שנא' בראשית ברא אלהים (בראשית א' א') ואיש תרומות ייהרסנה זה אדו"ר גמר חלתו של עולם ונקראת החלה תרומות שנא' ראשית עריסותיכם חלה תרימו תרומה וכו' (במדבר ט"ז כ') כראית' התם: (ד) גבר מחליק על רעהו רשת פורש על פעמיו. מחליק על רעהו שמחליק אליו בעיניו לפתותו ולרעותו לעשות מעשים אשר לא יעשו. ונוכל לפרש פעמיו מוסב על המפתח בעבור שנותן מכשול לפני רעהו והגפתה בעבור ששומע למפתח: (ו) בפשע איש רע מוקש וצדיק ירון ושמת. בנפול הרשע במוקש ע"ד (תהלים נ"ח י"א) ישמח צדיק כי חזה נקם וגו' ירון בשור"ק כמו בחול"ם וכמוהו (שם צ"א ו') ישוד צהרים: (ז) יודע צדיק דין דלים רשע לא יבין דעת. כי לעולם מריב ריבם, ר"ג ובית דינו אביהם של יתומים⁴. רשע לא יבין דעת, לפי שאומר הכתוב (ירמיה כ"ב ט"ו) דן דין עני ואביון הלא היא הדעת אותי ע"כ הרשע שאינו דן דין דלים נאמר בו רשע לא יבין דעת, ועוד שיהיה הפך יודע צדיק ודבר טבעי הוא כי הרגיל בדבר יודע בו יותר מאחר שלא הורגל בו: (ח) אנשי לצון יסחיו קריה וחכמים ישיבו אף. [אנשי לצון] אין צריך לומר שלא ישיבו אף אלא אפי' נגזר טובה על אנשי העיר ההיא בעבור אנשי לצון לא תבוא ותהיה להם למסח נפש כי קו המוכה ויצאו ממנה בסחי נפש מסני אנשי לצון, וחכמים ישיבו אף אין צריך לומר שיקרבו המוכה אלא אפי' אף חממה משיבים מן

¹ עיי' מאירי. ² במיוחס לו ועיי' הערה ז' בדף הקודם. ³ כתובות ק"ה ע"א. ⁴ פ"א פ"א מ' י"ח וכך היא הנוסחה למשל גם במשנה מה' Lowe. ⁵ גמין לזו ע"א.

המקום ההוא. ומעם ישיבו כמעט (כמדבר כ"ה י"א) השיב את חמתי הרי משה נאמר בו (תהלים ק"ו כ"ג) ויאמר להשמידם לולי משה בחירו עמד בפרץ לפניו וגו' ובכנסם נאמר (כמדבר כ"ה י"א) השיב את חמתי. וי"מ יסחו מנו' פח כלומ' אנשי לצון יפילו הקריה בסח מוקשם וכן תרגום גברא מטיקני יצדון² כדא וחכמי' מהפכין רגוזא הרי תרגו' יסחו יצדון מענין כי יצוד ציד חיה (ויקרא י"ז י"ג), ובנטסחאות אחרות יצדון מענין והארץ היתה תהו ובהו (בראשית א' ב') צדיא וריקניא כלומ' ישוממו קריה שתשם הקריה בעכורם ויהיה יסחו מלה מושאלת מן עד שיפסח היום (שה"ש ב' י"ז) ופתרונו יגרשו אנשי הקריה מאנשיה. בסוף שבת³ דרש ר' יונה אפיתחא דבי נשיאה מאי דכתיב יודע צדיק דין דלים יודע הב"ה בכלב שמונתיו מועמים לפי שוהה אכילתו כמעיו נ' ימים: (ט) איש חכם נשפט את איש אויל ורגו ושחק ואין נחת. נשפט פירש"י מתוכה עם האויל ר"ל איש חכם מתוכה עם האויל זה האויל⁴ כיון שאינו יודע כל כך עושה צרות מעצמו לרעות ההמון ששם זהו ורגו ושחק האויל ואין לו נחת והם מדרכי הניצוח וכזה השומעים נפתים ואמר שהוא היוודע ואינו כן כי דברי חכמים נחת נשמעים וכך נהג קרח עם משה כענין המליתות כמו שהביא זה רש"י ז"ל⁵ בכל מעשה האויל אין החכם מוצא נחת רוח ירגו או ישחק הכל שוה בעיניו הנה בני אסרים שחק עמהם גרעון שלקחם בדברים רכים ולא הועיל ורגו עמהם יפתח שקנטרם בדברים קשים⁶ ולא הועיל הוי ורגו ושחק ואין נחת. בריש מדרש איכה⁷ ר' חנינא בר ספא פתח איש חכם נשפט וגו' איש שומם אין כתיב כאן אלא נשפט ורגו ושחק ואין נחת רגזתי עליכם בימי [185a] ספק בן רמליהו ושחקתי עליכם בימי אמציה ואין נחת וכו' כדא' החם. והתרגום ואין נחת ולא מתחבר אולי מס' מנו' (מלאכי ב' ה') מפני שמי נחת הוא או מענין נחת נערה במבין (לעיל י"ז י') וכן תרגום אל תירא ואל תחת (דברים א' כ"א) לא תדחל ולא תתכרס⁸. בס' חלק⁹ אמר ר' יוחנן איש חכם נשפט וגו' אמר הב"ה כעמתי על אחז נתתיו ביד מלכי דמשק זבח וקטר לאלהיהם שנא' (דהי"ב כ"ה כ"ג) ויזבח לאלהי דרמשק המכים בו שחקתי עם אמציה נתתי מלכי אדום בידו הביא אלהיהם והשתחוה להם שנא' (שם כ"ה י"ד) ויהי אחרי בא אמציה מהכות את אדומים ויבא את אלהי בני שעיר ויעמידם לו לאלהים אמר רב ספא היינו דאמרי אינשי בכי ליה למר דלא ידע חייבי ליה¹⁰ למר דלא ידע וויי ליה למר דלא ידע בין מב לביש: (ו) אנשי דמים ישנאו תם וישרים יבקשו נפשו. ישנאו תם כי הוא הסך מבעם וישרים יבקשו נפשו כהתרגומו ותריצי בעיין לה ע"ד מה שאמר דוד (תהלים קי"ט ס"ג) חבר אני לכל אשר יראוך כלומר וישרים יבקשו נפשו ועצמו של

¹ עי' במיוחס להראב"ע. ² לפנינו ממלליו. ³ ק"ה ע"ב. ⁴ מכאן ואילך אינו כבר ברשי' ומש"כ ועושה צורות גיל שכוונתו כמו שכתב רבנו זרחיה מברצלונא (עי' במירוש אמרי דעת) שחכם צריך שיחיה נוח בדבוריו ושלא יעשה בתוך דבריו חנועות משתנות ומרגויות באיבריו ובידיו כמו שעושים הרבה בני אדם בדברים עד שידברו עם איבריהם כולם ומענותיהם צורותיהם וכו'. ⁵ במדבר מ"ז א'. ⁶ בכ"ז במעות רכים וקשים, וכונת מחברנו להכתובים בשופטים ח' ב' וי"ב ב'. ⁷ פתיחתא י"ד והנוסחא שם משונה וארוכה יותר. ⁸ גרמא שמקום פירושו של התרגום הוא בסוף הפירוש להכתוב שלפנינו כי מפריד בין הדברים היינו בין דברי מדרש איכה ודברי הגמרא בס' חלק שזכרנו הלא אחד. ⁹ ק"ג ע"א חזקא גם ברשי'. ¹⁰ בכ"ז בכי ליה.

תם להתחבר אליו כי התם גדול מהישר כי התם הוא שלם במדותיו ודעותיו כעין תמים תהיה (דברים י"ח י"ג) והישר צריך ללמוד מדרכיו וממעשיו, וכן פ"ש¹ מ"ש דוד לאביתר (ש"א כ"ב כ"ג) כי את אשר יבקש את נפשי יבקש את נפשו מי שיגמול לי חסד יגמול לך מי שיקרבי יקרבך. ונוכל לפרש כפשוטו מנו אם יש את נפשכם (בראשית כ"ג ח') שפתרונו רצונכם כלומר וישרים יבקשו להשלים רצונו של תם. ד"א² נפשו נפש ממש כי אנשי דמים ישנאו תם ושופכים את דמו וישרים יבקשו נפשו של תם מיד אנשי דמים כי יהיו לו גואל הדם. ד"א³ מעם הפסוק כלו ענין אחד לספר מדות אנשי דמים כי ישנאו תם ויבקשו להרוג נפשו של כל אחד ואחד מהישרים ע"ד ויבקשו את נפשי לקחתה (מ"א י"ט י') מבקשי נפשי לספותה (תהלים מ' ט"ו). ד"א⁴ וישרים יבקשו נפשו נפש כל אחד מאנשי דמים מבקשה⁵ הישרים לספותה על שנאתו תם: (י"א) כל רוחו יוציא כסיל וחכם באחור ישבחה. תרגו' כולה חימתיה מסיק סכלא מענין (קהלת ה' א') אל תבהל ברוחך לכעוס וזה גורם לו שאינו רואה את הנולד אבל החכם באחור ישבחה ישיבחו ישיבחי וישקט וישפיל הכעס כי יתבונן מה שיהיה אחריו מלשון (תהלים פ"ט י') בשוא גליו אתה תשבחם וכא ישבחה כלשון נקבה על הרוח⁶. ד"א⁷ מעם באחור שמתחזר הדברים היוצאים מפיו לאחור ולא לפניו ומשביח ומשקט רוחו וכובש כעסו וכולם שפתיו שלא להוציא דבר מגונה מפיו. או יהיה מעם הפסוק כי הכסיל יוציא כל רוחו וכעסו על החכם וחכם באחור ישבחה באחרונה ישקט כעס הכסיל כי יודע לדבר על לבו עד שיתרצה⁸. ובתנחומא פרשה וארא כל רוחו יוציא כסיל הכסיל מציא את כל דבריו בפעם אחת כשיצא לריב עם חבירו וחכם באחרונה הוא מסלקו, כל רוחו יוציא כסיל זה פרעה הרשע וחכם באחור ישבחה זה משה ואהרן שכתי' בהם (שמות ז' י"ב) ויבלע מטה אהרן את מפותם. וי"מ⁹ מעם באחור כמו בהפך ומעם ישבחה כמו להשתבח בתהלתך (תהלים ק"ו מ"ז) כלומר כל רוחו יוציא כסיל אבל החכם משבח הפך הדבר הזה שיהיה אדם קשה לכעוס לא שיבהל ברוחו לכעוס כי היא המדה הגרועה שבמדות. וי"מ¹⁰ מעם באחור כמו במתן ועיון כלומר כל רוחו יוציא כסיל שכל כעסו מציא מיד לפועל אבל חכם הכועס ע"י מתן ועיון משבחי ומשקט כעסו: (יב) מושל מקשיב על דבר שקר כל משרתיו רשעים. להודיע כי אם המושל חומא חטא הרבים תלוי בו כי כפי מה שיהיה המושל אם טוב ואם רע כן יהיה מנהג העם: (יג) רש ואיש תככים נפגשו מאיר עיני שניהם י"י. רז"ל נחלקו בפי' פסוק זה במס' תמורה¹¹ רש ואיש תככים נפגשו בשעה שחלמיד הולך אצל הרב אומר לו למדני תורה אם מלמדו מאיר עיני שניהם י"י סי' התלמיד מתלמד והרב יוסיף חכמה ואם לאו עשיר ורש נפגשו עושה כולם י"י (לעיל כ"ב ב') מי שעשאו חכם לזה עושה אותו ממש בשעה שהעני הולך אצל עשיר אומר לו משרת ר' יהודה הנשיא אומר רש ואיש תככים נפגשו עשיר ורש נפגשו עושה כלם י"י מי שעשאו עשיר לזה עושה אותו עני עני לזה

¹ ע"י במיוחס להראב"ע. ² ע"י ספר חוקת. ³ ע"י במיוחס לראב"ע. ⁴ בכ"י מבקשי.

⁵ בכ"י כתוב "ובא ישבחה וכו'" אחרי אתה תשבחם והוא מעות דמוכת. ⁶ ע"י ברכת אברהם.

⁷ בכ"י שירצח. ⁸ ע"י רלב"ג. ⁹ ע"י מאירי. ¹⁰ מ"ז ע"א.

עושה אותו עשיר הרי שני [185b] התנאים מסר¹ איש תככים מנו² (דברים כ"א י"ב) והבאת אל תוך ביתך³ ולדעת ר' נתן מעם איש תככים איש חכם שתורת אלהיו בתוך לבו ולדעת ר' יהודה הגשיא איש תככים איש עשיר בעל אוצרות שמצניעין המטמון לתוכם. וי"מ⁴ איש תככים איש בינוני לא רש ולא עשיר וכן תרגם גברא מצעיא [וכמו] שאמר עשיר ורש נפשו עושה כלם י"י שלא יקנא הרש בעשיר ולא יקסוף העשיר ידו מליתן לעני וכאשר פירשתי בחלק ג'⁵ הזהיר ג"כ על הבינוני כי גם הבינוני אין לו לקסוף ידו מליתן צדקה לעני וגם העני אין לו להתקנאות בו. וי"מ⁶ איש תככים מנו⁷ תוך ומרמה (תהלים ג"ה ב') ומעם הפסוק רש ואיש תככים נפשו כי הרמאי יאמר והלא העני מתפרנס בדוחק ואעפ"כ ישמח בחלקו וסובל דחקו כדי שלא לבצוע ולעשוק אף לא יהיה לי לבב כמוהו לשוב למוטב ומתוך כך שב מורכו הרעה והעני יאמר ראה זה הרמאי מסכן נפשו עם בוראו ונבראו כי בצע ועושק לחיי שעה לא יכין צידה לחיי העוה"ב ע"כ טוב עוני מעושרו טוב ארוחת ירק ואהבה שם מבית מלא ונחי ריב⁸ הרי מאיר עיני שניהם י"י איש תככים שב לעבודת השם והרש יוסיף בה אומץ. ד"א⁹ רש ואיש תככים נפשו [מאיר עיני שניהם י"י] מעשיר את הרש ופותח פתח אל איש תככים לשוב בתשובה: (יד) מלך שופט באמת דלים כסאו לעד יכון. אמר דלים לפי שאין להם עוזר ואם המלך שופטם באמת אז כסא ממלכתו לעד יכון הוא ובניו בקרב ישראל¹⁰: (טז) שבט ותוכחת יתן חכמה ונער משולח מביש אמו. אמר שני ענינים שבט בימי הנערות ותוכחת בימי הבחרות הם הנותנים חכמה לאדם ונער משולח שילך על פי רצונו ולא ייסרהו אביו מביש אמו שיתן בושה לאמו כי האם יושבת תמיד בבית יבואו השכנים ויצעקו עליו והיא בושה מתרבותו הרעה. ובמדרש אגדה¹¹ דרשו על ישמעאל שהוא גרם שאמרה שרה (בראשית כ"א י') גרש את האמה הזאת ואת בנה: (טז) ברבות רשעים ירכה ששע וצדיקים במסלתם יראו. ע"ד (תהלים ג"ב ח') יראו צדיקים וייראו ועליו ישחקו: (יז) יסר בנך ויניחך ויתן מעדנים לנפשך. ויניחך¹² ויטח לך ויתן מעדנים לנפשך בקחתו מוסר. ובאגדת ל"ב מדות¹³ למד בנך תורה ויניחך מדינה של גהנם ויתן מעדנים לנפשך ויכניסך בנ"ע עם הצדיקים: (יח) באין חזון יסרע עם ושומר תורה אשרהו. כשאין לעם נביא מוכיח אותם אז יסרע ויגלה¹⁴ כי בעוד הנביא בתוך העם סוכתו פרושה עליהם, ומעם באין חזון כמו באין איש חזון וכמוהו (תהלים ק"ט ד') ואני תפלה שמעמו ואני איש תפלה, יסרע מנו¹⁵ (שמות ל"ב כ"ה) כי פרעה אהרן. ושומר תורה אשרהו, שאינו צריך לדברי הנביא כי התורה מלמדו דעת ודרך תבונת תודיעהו וכבר אזכר¹⁶ חכם עדיף מנביא והקדים החכם לנביא בפסוק (ירמיה י"ח י"ח) כי לא תאבד [תורה מכהן] ועצה מחכם ודבר מנביא: (יט) בדברים לא יוסר עבד כי יבין ואין מענה. בדברים לא יוסר אלא במכות גדולים ונאמנים ומה מעם כי יבין ואין מענה אפי' יבין התוכחת לא יענה לומר למוכיח כן אעשה אלא עושה עצמו כחרש לכן יש להלקותו ולדרושו בשוטים ומעם עבד [עבד] תאווה. וי"מ¹⁷ כי יבין ואין מענה אפי' ששוקק לא תחשוב שקיבל ממך

¹ כונתו כמו שפירש רס"ג תככים מן תוך הבית. ² ע"י פירוש רס"ג. ³ ע"י פירוש לעיל לכתוב כ"ב ב'. ⁴ ע"י במיוחס להראב"ע. ⁵ מחברנו הרכיב פה ב' כתובים: מ"ז ו"ז וי"ז א'. ⁶ ע"י רל"ג. ⁷ לישנא דקרא בדברים ו"ז ב'. ⁸ ע"י רש"י. ⁹ בב"י ויניח לך. ¹⁰ ע"י מנחם. ¹¹ כאן צריך להוסיף מעשהו הרע או בדומה לזה. ¹² ב"ב ו"ב ע"א. ¹³ ע"י ברכת אכרמה.

ומדה בדברך ושתיקה כהודאה דמיא אלא עודנו עומד במרדו ומחזיק ברשעתו ולא שחק אלא מפני יראתו ממך ע"כ אל תיסרהו בדברים כי לא יוסר: (ב) חזית איש אין בדבריו תקוה לכסיל ממנו: (כא) מפנק מנער עכרו ואחריתו יהיה מנון. מפנק מעטו מעדן ותרנו' והוא יתן מעדני מלך (בראשית מ"ט כ') בתפנוקי מלכין ומנון מנו' ונין ונכד (ישעיה י"ד כ"ב) ומעם הפסוק מי שהוא מעדן מנער עכרו סופו ואחריתו של עכד לבקש שינשאוהו כאילו היה בן בית על כן אל יקל אדם עצמו לפני קמן ממנו כי גורם לקמן שינשאו עליו. פ"א¹ מנון מנו' ינון שמו (תהלים ע"ב י"ז) ענין שררה ושולטנות כלומר ואחריתו יהיה שר ושליט על אדוניו. פ"א² מנון מנו' אשר מנה את מאכלכם (דניאל א' י') כלומר ואחריתו יהיה סקיד וממונה על בית אדוניו. פ"א³ מנון מנו' מנה אחת אפים (ש"א א' ה') ויהיה תואר כפלים ודון כלומר ואחריתו שביקש [180a] לחלוק עמו בנכסיו. וי"מ⁴ ואחריתו מוסב על הארון כלום ואחריתו [של] הארון שיכחו העכר ומנון מנו' אל חונו (ויקרא כ"ה י"ד). ור"ל⁵ מפרשים פסוק זה על יצר הרע שניתן באדם מנעוריו והוא כבוש תחת ידו בתחלה כעבד ואם יפנקו יתגבר עליו עד שיפרידוהו משני עולמות וזה לשונם בס' התלילה א"ר שמואל בר נחמני אמר ר' יהונתן יצר הרע מסיחו בעוה"ז ומעיד בו בעוה"ב שנא' מפנק מנער עכרו [ואחריתו יהיה מנון] שכן באמב"ח של ר' חייא קורין לטהרה מנון ע"כ, ואיתא בב"ר פ' ראשון⁶: (כב) איש אף יגרה מדון ובעל חמה רב פשע. נקרא הכעס אף כי הוא ניכר באף האדם ואיש אף יגרה ויערב מדון כאסו ובעל חמה רב פשע והחמה גדולה מאף כי הכעס הגדול מחמם כל הגוף ונקרא חמה וע"כ אמר רב פשע. וכבר אמר אליהו לרב יהודה אחוה דרב סלא חסידא לא תרתח ולא תחמא וכבר אמרו ר"ל⁷ כל הכועס כאילו עיבר ע"ז ולא יהיה כך אל זר וכו' (תהלים פ"א י') ופתרון הענין כשלא יהיה כך אל זר והוא הכעס אז לא תשתחווה לאל נכר מכלל לאו אתה שומע הן ודקדק במלת כך⁸. ומעם שנקרא הכעס אל זר מלשון יש לאל ידי (בראשית ל"א כ"ט) כלומר לא יהיה כך כח הכעס שהוא זר ונכרי לכח השכל. ואמרו בעלי המוסר⁹ לעולם לא כעס אדם עד שיצא מרעתו והעד כי לא נמצא ארך אפים חסר דעת ולא בעל חמה דעתן: (כג) נאות אדם תשפילנו ושפל רוח יתמוך כבוד. פ"י הגאון אפי' תכבדו כבוד גדול יחשוב בלבו כי לא כבדוהו כראוי א"כ נאות אדם תשפילנו אבל שפל רוח איזה כבוד קטן שיכבדוהו יחשוב בלבו כי כבדוהו כבוד גדול הוי ושפל רוח יתמוך כבוד, מפי ר' אפרים אבזמרה ז"ל¹⁰. ד"א¹¹ נאות אדם תשפילנו כי השם משפיל גאים ע"כ נאותו גורמת השפלות ושפל רוח יתמוך כבוד מתקרב אל הכבוד ותומך בו תמיד, וכבר הבטיח השם להגביה שפלים ע"כ אמרו צחי הלשון¹² השפל כרי שיהא השם מגביה. בתנחומא פ' ויקרא נאות אדם תשפילנו כל מי שרודף

¹ ע"י רש"י. ² ע"י מאירי. ³ ע"י ברכת אברהם. ⁴ ע"י רלב"ג וספר חוקת. ⁵ מוכח ג"כ ע"כ. ⁶ צ"ל פ' כ"ב. ⁷ ברכות כ"ט ב'. ⁸ מאמר זה לא מצאתי אלא כעין זה בנדרים כ"ב ע"כ אמר רבה כ"ד הונא כל הכועס אפילו שכינה אינה חשובה כנגדו וכו' ובמחש"א ח"א כתב ע"ז כבר אמרו בפ"ק דסוטה כל המתגאה כאלו עע"ז וכו' דמתוך כעס בא לידי פטות ע"כ וגם שבת ק"ח ע"כ אשר שם קא דריש קרא דלא יהיה כך וגו' לא קאמר הש"ס בתאי לישנא. ⁹ שבת ק"ח ע"כ. ¹⁰ כעין זה במבחר הפנינים שער הענות. ¹¹ ע"י מבוא. ¹² ע"י פירוש רס"ג. ¹⁸ מבחר הפנינים ש' מצות החכם לבנו וכעין זה בעירובין י"ג ב'.

אחר השדרה שדרה בורחת ממנו וכל מי שבורח מן השדרה שדרה רודפת אחריו משה ושואל ברחו מן השדרה ושדרה רודפת אחריהם אבימלך בן ירובעל רדף אחר השדרה וברחה ממנו וכי כדאי' התם: (כד) חולק עם נגב שונא נמשו אלה ישמע ולא יגיד. [שונא נמשו] כי יתפש כנגב על החלק שלקח, אלה ישמע ולא יגיד שישמע אלה מי שיודע עדות ויעבור על החרם ועל כיוצא בזה נאמר (זכריה ה' ד') הוצאתיה נאם יי' צבאות ובאה אל בית הגנב ואל בית הנשבע בשמי לשקר ולנה בתוך ביתו וגו'. בתנחומא ס' ויקרא חולק עם נגב שונא נמשו מי גרם לאדם שיאמר עליו (ויקרא ה' כ"א) נפש כי תחטא וגו' אלא מסני שלא בא והגיד לחכם סלו' גרף שמו של הבי"ה לפי' אם לא יגיד וגשא עונו לפי' אמר שלמה חולק עם נגב שונא נמשו שכשם שנגב נתפש הוא ושוחפו עמו ומתחייב כך מי ששמע נדופו של הבי"ה ואינו מגיד מתחייב עמו ע"כ: (כד) חרדת אדם יתן מוקש ובוטח ביי' ישובג. מעם חרדת אדם כמו ויחרד יצחק (בראשית כ"ו ל"ג) והוא מענין סחר ומעם הפסוק כשכא אל אדם צרה והוא מסחר וחרד ואינו משתדל לעשות תחבולות להסיר הסחר ההוא יהיה לו למוקש שיוקש בצרה ההיא והלא הכתוב אומר (לעיל כ"ד י) התרסית ביום צרה וגו', ובוטח ביי' ומשים אל לבו להביא עצה איך ינצל מצרתו ישובג כי השם שהוא משגב לעתות בצרה ימציאנו עצה נכונה. ס"א' חרדת אדם מענין הגה חרדת אלינו (ש"כ ד' י"ג) ויחרדו זקני העיר (ש"א מ"ז ד') ומעם הפסוק אדם הגבהל והנמדה והחרד להשלים תאוות החרדה ההוא היא מוקש לנפשו אבל הבוטח ביי' השמח כמה שנתן לו הבורא אם מעט ואם הרבה ישובג יהיה במשגב הזה בחמלת השם עליו. ויי"מ' חרדת אדם המתירד בני אדם בחרדתו וחרדת פועל [ופעול] כמו ותוכחתי לא אביתם (לעיל א' כ"ח) פועל ומה אישבי על תוכחתי (תבוק ב' א') פועל. ויי"מ' חרדת אדם יתן מוקש המוקש שישים האדם על הענינים ללכדם יגרום עליו חרדה ופחד ומורא. בראשית רבה⁴ פס"ז חרדת אדם יתן מוקש חרדה [186 b] שהחרידה רות לבועז שנא' (רות ג' ח') ויחרד האיש יתן מוקש בדיון היה לקללה אלא ובוטח ביי' ישובג נתן בלבו לברכה שנא' (שם י') ברוכה את ליי' בתי, ד"א חרדת אדם חרדה שהתירד יעקב את יצחק אביו [שנא' (בראשית כ"ו ל"ג) ויחרד יצחק חרדה גדולה עד מאד] יתן מוקש בדיון היה לקללו אלא ובוטח ביי' ישובג נתן בלבו לברכו שנא' (שם) גם ברוך יהיה ע"כ כדאי' במדרש רות⁵: (בו) רבים מבקשים פני מושל ומי"י משפט איש. [רבים מבקשים פני מושל, בני אדם חושבים כי היכולת ביד המושל להרע או להטיב ואינו כן כי הכל ביד השם וכן הוא אומר (לעיל כ"א א') פלגי מים לב מלך ביד השם ע"כ יש לתלות הגדולה בבעליה הה"ד ומי"י משפט איש: (בז) תועבת צדיקים איש עול ותועבת רשע ישר דרך. זה דבר מבקיע [אצל] בני אדם כי כל אחד ישנא מי שהוא הפך מבקיע ויאהב מי שהוא כמו מבקיע:

¹ עיי' מאירי. ² עיי' שם. ³ עיי' במיוחס להראב"ע. ⁴ בכ"י בתנחומא רבת. ⁵ מדרש

ל.

(א) דברי אנור בן יקה המשא נאם הגבר לאיתאל לאיתאל ואוכל. תרגום מלוי דאנור בר יקה דקבל נביאותא ואמר נברא לאיתאל לאיתאל ואוכל, מעם התרגום כי זה אנור בן יקה היה שם חכם גדול ואמר דברים אלו לתלמידיו איתאל ואוכל ובעבור שנא' ברוח הקודש כמו שכתב בהם המשא חבורם לדברי שע"ה¹. ואולי שאלוהו איתאל ואוכל להודיעם סתרי תורה דברים שאין אדם יכול לעמוד עליהם ע"כ הזהיר אותם על כך שאין לאדם לדבר אלא בדברים שיכול לעמוד עליהם ושלא לדרוש במוסלא ממנו וכן אז"ל² בהרי כנשי דרחמנא למה לך והתחיל דבריו דרך ענה: (ב) כי בער אנכי מאיש ולא בינת אדם לי. מעם מאיש מהיות איש וכמוהו וימאסך ממלך (ש"א מ"ו כ"ג) מהיות מלך. ד"א³ מאיש כני לגדול העם כמו (שופטים ז י"ד) נרעון בן יואש איש ישראל ואדם כנוי להמון העם והלא אומר (תהלים מ"ט ג') גם בני אדם גם בני איש לומר כי בער אנכי מאיש ולא עוד אלא [גם לא] בינת אדם לי: (ג) ולא למדתי חכמה ודעת קדושים אדע. משפטו ולא דעת קדושים אדע ולא האסור בתחלת הענין עומד במקום שנים וכמוהו (איוב כ"ח י"ז) לא יערכנה זהב וחוכית וגו' וכן תרגם ולא ידעית ידיעתא דקדיש, או יהיה מעטו ע"ד התימא כלומר דעת קדושים אדע? ד"א⁴ מעם הפסוק ולא למדתי חכמה שאדע בה דעת קדושים ומעם קדושים ירמוז לכורא כי אלהים קדושים הוא (יהושע כ"ד כ"ט) או ירמוז למלאכים משרתי עליון קדושים או ירמוז לקדושים בבני אדם כמ"ד⁵ (תהלים מ"ז ג') לקדושים אשר בארץ המה: (ד) מי עלה שמים וירד מי אסף רוח בחפניו מי צר מים בשמלה מי הקים כל אפסי ארץ מה שמו ומה שם שם בן כי תדע. מי בכלל הגבאים שידע מעם לדי יסודות והתחיל מיסוד האש שהוא תחת גלגל הירח זה מעם שמים כי הוא העליון בדי יסודות על כן נקרא בססוק הזה שמים כמו בלשון רז"ל⁶ ב"שמי קורה ועוד שגלגל האש הווה ע"י סבוב הגלגלים ומבע האש לעלות למעלה עד לב השמים ואפי' אדם לוקח שלהבת ומורידה כלפי מטה תחזור מיד כלפי מעלה זה מעם מי עלה שמים וירד ומי יודע טבעו למה טבע האש לעלות אפי' אתה מורידו ואין טבעו לרדת כיסוד העפר, מי אסף רוח בחפניו מי יודע למה אין ממשות ברוח כמו בעפר עד שיאסף בחפניו, מי צר מים בשמלה מי יודע למה אין המים נקרשים עד שיהיו נצורין בשמלה כצורר אבן, מי הקים כל אפסי ארץ מי יודע למה אין יסוד העפר נע ונד אלא עומד למטה מכל היסודות במרכו. מה שמו ומה שם שם בן כי תדע, אתה איתאל הגד לי את שם אחד מהם שידע מעם לדבריהם אלו עד שתדעוהו אתה כמותו. ומעם מה שמו ומה שם שם בן שאם יחשוב חושב שכבר היה בזמנים שחלפו חכם שהגיע לדעת חכמה זו יודע תדע שאם היה בעולם היינו מוצאים דבריו כתובים או מקובלים ביד זרעו ולפי' אמר בן ולא אביו לפי שבנו קרוב לנו בימים יותר מאביו, וכיון שאין מי יודע סבת טבע היסודות למה טבע האש לעלות והרוח להיות נשבת והמים להיות נגרים והעפר לרדת ולעמוד כ"ש שאין לשאול איך נבראו מאין

¹ עיי' במיתוס לראב"ע. ² ברכות י" ע"א. ³ עיי' מאירי. ⁴ עיי' רש"י. ⁵ פסחים ח' ע"ב.

ואם יסוד יסודות נוסחתי והארץ אשר אני יושבים עליה לא נדע על אחת כמה וכמה שלא
 נכל לדעת הדברים שהם כבשנו של עולם, אלא אם יש לנו לדעת [187a] [הוא כן]
 (ה) כל אמרת אלוה צרופה ומנן הוא לחוסים בו. נוסחא אחרת בקוצר. ולא למדתי
 חכמה ודעת קדושים אדע מי עלה שמים וירד עד שידע תכלית החכמה. לבטל גזירות קשות
 בעולם, מי אסף רוח בחפניו כדי שלא יעקור אילנות ויפול בתים, מי צרר מים בשמלה
 כדי שלא ישטפו העולם, מי הקים כל אספי ארץ כדי שעמודיה לא יתפלצון, מה שמו
 ואם לא תדע מה שמו אמור לי מה שמו של בנו כי תדע עד שתדע להשיבני פלוני הוא.
 אבל ידעתי כי כל אמרת אלוה צרופה אנחנו עדת ישראל המאמינים בתורת משה התמימה
 החוסים בשם שניתנה לשבו לנו להחיותינו ולזכותינו לעולם הבא ומה לנו לשאול מה
 למעלה ומה למטה מה לפנינו מה לאחור, על כן (ו) אל תוסף על דבריו פן יוכיח בך
 ונכזבת. אל תוסף על דבריו להתכונן במה שלא הורשיה וכן הכחוב אמר לא תוסיפו על
 הדבר וגו' (דברים ד' ב') ואומר (שם י"ג א') לא תוסיף עליו ולא תגרע ממנו, פן יוכיח בך
 ונכזבת תרגום דלא יכסך¹ ותתכריב² (מלשון נסתחפה שדהו)³ ומעמו פן יענישך מענין
 (תהלים ק"ה י"ד) ויוכיח עליהם מלכים וע"י העונש תכזב ותכרת מנו' (ישעיה נ"ח י"א)
 אשר לא יכזבו מימיו, ע"ד זאת מתפרש הפי' באר היטב. וי"מ⁴ אנו בן יקה זה שלמה
 ונקרא אנו מלשון (לעיל י' ה') אנו בקיץ כמו שנקרא קהלת מלשון (במדבר כ' ח')
 והקהל את העדה שאנו והקהל החכמות ובא אנו בפלס פעול כמו (שופטים ח' י"א)
 השבנו באהלים. בן יקה סי' בן דוד אשר כל העמים סרים אל משמעתו מנו'
 (בראשית ט"ז י') ולו יקת עמים, וכא בן בחיר"ק הבי"ת כמו יהושע בן נון (שמות
 ל"ג י"א) שכן לילה היה (יונה ד' י'). וי"מ⁵ בן יקה על שלמה עצמו ומעם בן כמו
 (דברים כ"ה ב') והיה אם בן הכות כלומר שכל העמים נשתעברו לו לעברו שכם אחד.
 וי"מ⁶ בן כנוי כמו בן ביד מענין בינה כלומ' אנו בינה אשר לו יקת עמים לשמע
 חכמתו ותורתו. ומעם נאם הגבר לאיתא מנו' (בראשית ל"א כ"ט) יש לאל ידי ונקרא
 ג"כ שלמה לאיתא לסי' שהיה אומר איתא אל יש עמי חכמה ובינה ואוכל ואוכל
 להשכיל בכל חכמה ויהי אוכל מענין (במדבר מ"א י"ד) לא אוכל אנכי לבד, ואולי
 לדעת אלה המפרשים תחלת המשא נאם הגבר לאיתא שהתחיל חידתו נאם הגבר
 כאשר התחיל בלעם בנו בעור (במדבר כ"ד ג') זה מעם המשא כאשר בבלעם (שם כ"ג ז')
 וישא משלו ויאמר והיה שלמה אומר על עצמו נאם הגבר כי היה גבר חכם בעוז וכן
 היה אומר על עצמו וזה הוא לאיתא לי' אני שאיתי אל לאיתא ואוכל ואספי' הכי
 בער אנכי מאיש, ואם שלמה שנאמר בו (מלכים א' ה' י"א) ויחכם מכל אדם לא בוש
 לומר כי בער אנכי מאיש במספלא ממנו ק"ו לדורות הבאים אחריו ועל אחת כמה
 וכמה הדור הזה שהם בהמה המה להם וכן אסף הוא אומר (תהלים ע"ג כ"ב)
 ואני בער ולא אדע. ובתנחומא ס' וארא עימוק שנתעסק שלמה בדברים במלים
 המעוהו שנא' (מלכים א' י"א ב') ויהי לעת זקנת שלמה נשיו הטו את לבבו [ומי
 נם לו שנתעסק בדברים שלא היה לו צורך בהן] ומה הם הדברים דברי אנו בן
 יקה למה נקרא שמו אנו שאנו את התורה ואת החכמה בן יקה שהקיא נאם

¹ בכ"י יכסיף בך. ² הוא בכתובות י"ב ע"א ואמנם חמלות האלו הן פה מיותרות. ³ ע"י
 רבנו סעדיה. ⁴ ע"י שם ופירוש רש"י. ⁵ ע"י מאיר.

הגבר לאיתאיל שהיה אומר איתי אל ואוכל כתב הב"ה בתורתו (דברים י"ז ט"ז) לא ירבה לו נשים ולא יסור לבנו לא ירבה לו סוסים סן ישיב את העם מצרימה אמר אני ארבה ולא אסור לבני אמר ארבה סוסים ולא אשיב תאני רשביי עלה ספר משנה תורה ונשתחט לפני הב"ה ואמר רבן העולמים שלמה עשאני פלסתר כתבת בתורתך לא ירבה לו נשים ולא ירבה לו סוסים וכסף וזהב לא ירבה לו מאד וכתבי (מלכים א' ה' ו') ויהי לשלמה ארבעים אלף¹ אורות סוסים למרכבו ושנים עשר אלף פרשים ואומר (שם י"א ד') ויהי לו נשים שבע מאות ופלגשים שלש מאות ואומר (שם י' כ"ז) ויתן שלמה את הכסף בירושלים כאבנים א"ל [הב"ה] שלמה ואלף כיוצא בו אוכדין מן העולם ואות אחת ממך לא תבטל לעולם מי גרם לו שנתעסק בדברים שלא היה לו צורך בהם וכו' כראית' החס. ובמעמי מסורת לר' מאיר ז"ל² והיה אם בן הכות (דברים כ"ה ב') שנים במסורת לשון בינה שהם חסרים דין והב' דברי אגור בן יקה ואז"ל שאגר החכמה והקצאה וכיון שהקצאה חסר בינה היה וכן אז"ל שהיו מומנים שלוחי ב"ד חסרי מדע ובין שילקו בכח³ היו והיה אם בין הכות הרשע עכ"ל ז"ל. ולדעת התנחומא מתפרש הפרשה לפי שנכשל בדברים אלו ע"כ אמר כי בער אנכי מאיש ולא בית אדם לי ולא למדתי חכמה ודעת קדושים אדע וע"כ סמך לו מי עלה שמים וירד ומפרש כריש פסיקתא רבה⁴ על משה מי עלה שמים זה משה שנא' (שמות י"ט ג') ומשה עלה אל האלהים וירד (שם שם י"ד) [וירד] משה מן ההר מי אסף [b 187] רוח בחסדיו (שם מ' כ"ט) כצאתי את העיר אפרש כפי אל י"י מי צרר מים בשמלה (שם מ"ו ח') נצבו כמו נד נזלים מי הקים כל אפסי ארץ זה משה שהקים את המושכן שהעולם הוקם עמי וא"ת⁵ כבר היה דונתו מה שמומה שם בנו כי תדע כל אמרת אלוה צרופה שנתן ע"י משה מנן הוא לכל החוסים בו אל תוסף על דבריו וכ"ש שלא תגרע סן יוכיח כך ונכונת שטא הוכיחך על מה שהוספת וגרעת ותמצא כזבן ושקרן כי לא נכתב בתורה התוספת ההיא, ומלת יוכיח תבוא סעמים בלא קישור ופעמים בקשור [בי"ת, בלא קישור] כמד"א (איוב י"ג ג') והוכח אל אל אחסוף ובקישור בי"ת סן יוכיח כך ובקישור על כמד"א (לעיל מ' ז') ותוכיחו עלי חרפתי, ע"כ בפסיקתא⁶. ובמדרש אגדה⁷ דורש פסוקים אלו לפי שהרבה שלמה סוסים ונשים וכסף וזהב מאד ורצה להצדיק ולהרשיע במשפטם בלא עדים והיה סבור להתחכם על מה שכתוב בתורה ולא עלתה [לו] נחתרם ואמר כי בער אנכי מאיש זה נח שנא' בו (בראשית ו' ט') נח איש צדיק ואס"ה נשתכר ביין ונענש אמר שלמה היה לי ללמד ממנו ולפי' הכתוב אומר (לקמן ל"א ד') אל למלכים למואל אל למלכים שותו יין, ולא בית אדם לי זה אדה"ר שהיתה לו אשה אחת והסיתו וגרמה מיתה לכל

¹ בכ"י ארבעת אלפים. ² ע"י מבוא. ³ ע"י מכות כ"ג ע"א: ת"ר אין מעמידין חונגין אלא חסירי כח ויתירי מדע ו' יהודה אומר אפי' חסירי כח ויתירי מדע וכו', והוא הנזכר במה שאיתא פה. ⁴ מזה נראה כי מחברנו קרא לפסיקתא דר"כ בשם פסיקתא רבה כי רק בפסדר"כ הפסקא ויהי ביום כלות משה שנמצאת בו (ברך ה' ע"ב) מה שמביא מחברנו היא הפסקא הראשונה ואמנם בפסיקתא רבתי היא הפסקא החמישית וגם הלשון מסכים יותר עם לשון הפסדר"כ. ועי' מדרש משלי ומה שהביא הר"ש באבער שם בהערותיו הערה ל' מתד"ג ד' ליק מ' מ"ת. ⁵ מכאן ואילך ליתא בפסיקתא אולם הסגנון עד מלת ושקרן הוא אותו של מדרש. ⁶ אולי נשתרבו ב' מלות אלו מרעיל. ⁷ קצת מזה אולם בקצור ובסגנון משונה איתא במדרש משלי ועי' הערת הר"ש באבער שם.

הדורות ואני נשאתי אלף נשים עאכ"כ ולא למדתי חכמה שאוכל להתחכם על דברי תורה ודעת קדושים אדע והנה שאלתי דבר שלא היה למשה שעלה שמים וירד ולא לאהרן שאסף רוחות בני אדם שנא' (במדבר י"ז י"ג) ויעמוד בין המתים ובין החיים וגר' ולא לאליהו שצדק מים בשמלה כד"א (מלכים ב' ב' ח') ויקח אליהו את אדרתו ויגלוס או ידמה למ"ש (שם א' י"ז א') אם יהיה השנים האלה טל ומטר כי אם לפי דברי כאלו צדק מים בשמלה שלא לרדת טל ומטר בעולם ולא ליהושע שהקים כל אפסי ארץ כמד"א (יהושע י' י"ב) שמש בגבעון דום ואמר בו (דברים ל"ג י"ז) בכור שורו הדר לו וגר' וא"ת כבר היה דבר זה לאחרים מה שמו ומה שם בנו ע"כ כל אמרת אלוה צרופה וגר' אל תספך על דבריו וגר' ד"א¹ מי עלה שמים לגלות סתרי התורה כמי שהושב לאסוף רוח בחפניו ולצרוז מים בשמלה ולהקים כל אפסי ארץ כי הוא דבר דלא אפשר אלא מה שחייב אדם להודות [הוא כן] כל אמרת אלוה צרופה: (י) שמים שאלתי מאתך אל תמנע ממני במרם אמות. אולי לפי שסיים דבריו פן יוכיח כך ונכזבת על כן חזר לבקש מאת השם דרך תפלה שמים שאלתי מאתך וגר' וטעם אל תמנע ממני במרם אמות אינו כמעט אלאה ואראנו במרם אמות (בראשית כ"ה מ"ח) אלא טעמו אל תמנע ממני [מה] ששאלתי כל ימי חיי. וי"מ² טעם במרם אמות מרם המיתני מאשר תמנע ממני, ולדעתם הברי"ת נוספת כבי"ת והוא באחד (איוב כ"ג י"ג): (ח) שוא ודבר כזב הרחק ממני ראש ועשר אל תתן לי המריפני לחם חקי. הרחק ממני ע"ד (תהלים קמ"א ד') אל תם לבי לדרך רע, ריש ועושר אל תתן לי המריפני לחם חקי הזמן לי מרף לחם חוקי והפרנסה התמידית דבר יום ביומו. וקרא לחם חקי וכן הכתוב אומר (לקמן ל"א מ"ו) [ותתן] מרף לכיתה וחק לנעורותיה, והתרגום לחמא מסתי כלומ' לחם די. ונתן טעם לריש ועושר אל תתן לי והתחיל מטמי דסליק (ט) סן אשבע וכחשתי ואמרת מי י"י וסן אורש וגנבתי ותפשתי שם אלהי. וכחשתי בעושר מענין (ירמיה ה' י"ב) כחשו בי"י זה טעם ואמרת מי י"י ע"ד (שמות ה' ב') לא ידעתי את י"י וכן הכתוב אומר (ירמיה ב' ל"ב) שבעו וירום לבם על כן שכחוני וכמה פסוקים מלאים מענין זה בתורה ובדברי קבלה. וטעם וכחשתי שלא יבקש³ מוכות השם ויאמר כחי ועצם ידי עשה לי את החיל הזה ולא י"י פעל כל זאת⁴ זה טעם ואמרת מי י"י. ונתן טעם לריש וסן אורש וגנבתי ותפשתי שם אלהי שישבע בנקימת חסן כי סוף הנגב שישבע לשקר וכן הוא אומר (ויקרא י"ט י"א) לא תגנובו ולא תכחשו וגר'. וי"מ⁵ טעם ותפשתי כמו וחללתי מתרגום ואחלל שרי קדש (ישעיה נ"ג כ"ח) ואחפוש שרי קודשא ומטמו ותופשי התורה [לא ידעוני] (ירמיה ב' ח') וכן תרגום ואחלל שמא דאלהא. ואמר שמים שאלתי מאתך ושוב אמר שוא ודבר כזב באחת וריש ועושר באחת או שוא ודבר כזב שמים כנגד ריש ועושר דהא בהא תליא העושר גורם השוא והריש גורם הכזב: (י) אל תלשן עבד אל אדוניו פן יקללך ואשמת. כמד"א בס' כי תצא (דברים כ"ג מ"ז) לא⁶ תסגיר עבד אל אדוניו אשר ינצל אליך טעם אדוניו עמך ישוב וגר' ע"כ מזהיר שלמה ואומר אל תלשן עבד אל אדוניו שלא תלך בו רכיל כלשונך והזכיר הקשה שברכילות והוא ענין עבד בורח מאדוניו שאדוניו יכול להענישו [188 a] עונש

¹ עיי' אמרי דעת לר' זרחיה מברצלונא. ² עיי' רלב"ג. ³ בכ"י שיבקש. ⁴ עיי' דברים ח' י"ז ול"ב כ"ג. ⁵ עיי' רלב"ג. ⁶ בכ"י אל.

גדול מיד שיסגירו המסגיר בידו. מן יקללך ואשמת, שלא תהיה קללתו קללת חנם שכבר אחא אשם בעת קללתו. או מעם ואשמת מענין העונש כמ"א (בראשית מ"ב כ"א) אבל אשמים אנחנו שמעמו נענשים וכן והייתי אני ובני שלמה חסאים (מ"א א' כ"א) כי לא שלם עון האמורי (בראשית מ"ז מ"ז). וכל אלה ד' פסוקים שאחר פסוק זה נוכל לפרש על העבד שאספי יהיה בו מדות רעות כאלה אין להלשינו אל אדוניו והכי אית' בפסחים¹, ונוכל לפרש כי הם קללת העבד למלשין שאומר עליו שהוא בעל מדות אלה, או יהיה ענין בפני עצמו ומודיע הכתוב כי יש בבני אדם כמה אנשים בעלי מדות אלה להתרחק מהם, או יהיה ענין לעלוקה שתי בנות מוסב עליהם לומר כי בעלי המדות האלה יכלו באותם ענינים הכתובים בפרשה לעלוקה כאשר אמר בסוף (ל' י"ז) עין תלענ לאב וגו' יקרוה עורבי נחל וגו' כנגד דור אביו יקלל ואת אמו לא יבורך ועתה התחיל הד' פסוקים: (י"א) דור אביו יקלל ואת אמו לא יבורך. שמקלל אביו על מה שלמדו מוסר וכן אינו מברך את אמו אע"פ שסבלה בו צער לידה והריון ומדברת עמו חתונים: (י"ב) דור מהור בעיניו ומצאתו לא רחץ. הוא חושב שהוא מהור לב ואספי מהור בשר אינו הה"ד ומצאתו לא רחץ. או מעם הפסוק דור מהור בעיניו לפי שמצאתו לא רחץ כי צואת העניות (?) חושב שהוא תכשיט וקישוט: (י"ג) דור מה רמו עיניו ועפעפיו ינשאו. כפל ענין והתרגום וגביני מנפלין: (י"ד) דור חרבות שניו ומאכלות מתלעותיו לאכול עניים מארץ ואביונים מאדם. דור חרבות שניו כתרנומו דרא דפסרי איטן שיטו כי כן נקרא החרב בלשון ארמי ובלשון רז"ל שקל ספסרא², ומאכלות מתלעותיו כתרנומו וחרפי איטן ניבו ומעם מאכלות מגו ויקח את המאכלת (בראשית כ"ב י') ונקראים כן הסכינין על שם שאוכלים ומכלים בכריתתם ולכך תרגום ומאכלות וחרפי שהם חריפים לכרות אע"פ שאונקלס לא תרגם אלא ונסיב ית פכינא. מתלעותיו הם השינים הגסות והמתרגם תרגם ניבוי קרוב ללשון ערב שקורין למתלעות אניאב³. לאכול עניים מארץ ואביונים מאדם, כלומר להכרית העניים והאביונים מהיותם יושבי ארץ בכלל בני אדם. ונוכל לפרש מעם מארץ ארץ ישראל ממש ומעם מאדם מישראל [מעם] הכתוב (יחזקאל ל"ד ל"א) אדם אתם. לדעת המפרשים כי ד' פסוקים אלו דברי העבד מקלל בהם המלשין וכה יאמר העבד בקללו ראה זה שהסגירי ביד אדוני דור אביו יקלל ושאר הענין עד סוף ולפי שפי' דוגמת מה שאמרה תורה לא תסגיר עבד אל אדוניו והוא עבד הבורח מחוצה לארץ מהאומות לארץ ישראל להתגיייר על כן מקללו לאכול עניים מארץ ואביונים מאדם וכאשר פירש ארץ זו ארץ ישראל ואדם אלו ישראל: (מז) לעלוקה שתי בנות הב שלש הגה לא תשבענה ארבע לא אמרו הן: (מז) שאלו ועוצר רחם ארץ לא שבעה מים ואש לא אמרה הן. רב סעדיה ז"ל⁴ פי' ענין זה ע"י הדרך שהזכיר מתחלה ד' דורות ההם ושוב פי' עונשם שיכלו ושיאספו באדם וכליון ומעם לעלוקה ענין אפס וכליון כי לאפס וכליון שתי בנות והם שתי תולדות ומעם הכתוב שאינם שבעים לומר הב ותרגום ויתן ויהב והוא מגו הבו לי"י בני אלים (תהלים כ"ט א') ושתי בנות אלו הם שאלו

¹ מ"ז ע"ב. ² ב"ב כ"א ע"ב. ³ אניאב וכן הוא במ' רס"ג והניאבא כאלכבאין.

⁴ בכ"י מרות. ⁵ ע"י בפירוש.

ועוצר רחם שיעניש השם הדורות ההם או שימותו וזה מעם שאל או שיהיו ערירים וזה מעם ועוצר רחם¹, ולפי ששני עונשים הללו בעצמם ובנוסף של חומאים כללם ביחד באומרו² שתי בנות ושוב פי' כליון אחר עונש לדורות ההם והוא שלישי לשני העונשים שהזכיר זה מעם שלש הנה לא תשבענה ומהו עונש השלישי ארץ לא שבעה מים שאעפ"י שלא ימותו ולא יהיו ערירים יש עונש אחר שלא יהיה מל ומטר ולא תצמיח האדמה וימותו ברעב ושוב פי' כליון אחר והוא ד' לג' עונשים שהזכיר זה מעם וארבע לא אמרה הן שאעפ"י שתצמח האדמה ע"י המטר היורד כעתו יש עונש אחר שתצא אש ותאכל מגדיש ועד קמה. על סגנון זה פי' ר' סעדיה ז"ל ענין ב' פסוקים שכתבתי וכיארתי דבריו להקל על המעיין. ור' אברהם³ פי' לעלוקה כמו כבש וכשב כלומר בעבור עקולה שהזכירו שעושים [ארבעה] הדורות ההם יש שתי בנות [ושתי] תולדות⁴ [שתי בנות] שאמרות הב הב ועוד ג' ועוד רביעית [אשר בס' יריגם השם] שאל כנגד דור אביו יקלל שימות הדור [b 188] ההוא ע"ד (שמות כ"א י"ז) מקלל אביו ואמו מות יומת, ועוצר רחם כנגד דור מהור בעיניו ונ' לפי שלא רחץ מצואת הנזות ע"כ יהיה להם עוצר רחם כאומ' בפרשת עריות (ויקרא כ' ב') ערירים ימותו, ארץ לא שבעה מים כנגד דור מה רמו עיניו שלא יהיה מטר ותיכש הארץ וישפלו הגאים, ואיוב מסייעו באומרו (איוב ד' י"א) לשים שפלים למרום ומכלל הן אתה-שומע לאו שאם ירומו השפלים במטר ישפלו הרמים בעוצר המטר, ואש לא אמרה הן כנגד דור חרבות שניו כאש שירדה בימי אליהו וכמד"א (ויקרא י' ב') ותצא אש מלפני יי, ואני מסייעו שמצינו בלשון הרע לשון דליקה כאומר (לעיל כ"ו כ"ג) שפתים דולקים, ע"ד זה פי' ר' אברהם ז"ל⁵. והר' סעדיה ז"ל פי' לעלוקה מלשון רז"ל מפני סכנת עלוקה⁶ והיא שרץ משרצי המים הנקראת בלשון ערב על אק"ה⁷ ומוצץ הדם משתי קצותיו וזה מעם שתי בנות הב הב וממשל בו שלמה ע"ה הדברים שאינם מבעים ומכנה זמן (?) בעלוקה זו⁸ ואומר לעלוקה שתי בנות הב הב והם שתי סיות שהם היום והלילה. שאומרים⁹ תמיד לאדם הב הב אם משלים מוסק היום לא יספיק לספק הלילה ואם יספיק הלילה לא יספיק למחר כן הוא כל הימים ומביא [משל] לעלוקה זו שאינה שבעה דמונות שאינם שביעים ע"כ אמר שלש הנה לא תשבענה שלש ממש וארבע לא אמרה הן כלום והר' עמהן לא אמר הן וכא וארבע כמו על שלשה פשעי ישראל ועל ארבעה (עמוס ב' ו') שלשה המה מטיבי צעד וארבעה מטיבי לכת (לקמן פסוק כ"ט) ומה הם הר' שאול המות יכלה היקום ולא ישבע ועוצר רחם שהרחם מקבל כל בעילות וארץ לא שבעה מים שהארץ מקבלת כל המים ואש לא אמרה הן שהאש אוכלת כל עצים, ולפי שאמר בר' דורות שהזכיר דור חרבות שיניו שאינם שבע מכל שוד וחטם שעושה ע"כ ספק לו ענינים אלה.

¹ בכ"י במעות: או שימותו וזה מעם ועוצר רחם או שיהיו ערירים וזה מעם שאל.
² בכ"י באומר. ³ ע"י במיוחס להראב"ע, ויש להעיר כי מחברנו קורא פה להראב"ע בשם ר' אברהם מה שלא נמצא אצלו במקום אחר. ⁴ בכ"י ותולדות. ⁵ הלשון בכלל משונה מעט מלשון המיוחס להראב"ע ואף יש פה תוספת דברים. ⁶ ע"י י"ב ע"ב, ואמנם הוסיף הלא מירש לעלוקה "ללעד" ר"ל אפס וכליון כמו שהביא מחברנו עצמו לעיל ולכן נראה כי צ"ל פה והר' מדרוש ד"ל והוא שזכור גם בסוף הפירוש לכתובים אלו. ⁷ על אק"ה.
⁸ אולי צ"ל ומכנה סימן לעלוקה זו, או בדומה לה. ⁹ בכ"י שאומר.

ע"ד זה ס"י ר' טודרוס ז"ל¹. ד"א² לעלוקה כיני לר' יסודות שתי בנות הב שבאים שביעים מהויה והפסד כל ימות עולם ושוב אמר שלש הנה לא תשבענה וארבע לא אמרו הן רמו לכמו כן לר' יסודות וכמו שאלו הר' יסודות אינם שביעים כן ר' דברים אלו, שאול ועוצר רחם רמו ללידה שהיא בעוצר צער גדול לאשה וזה מעם עוצר, ארץ לא שבעה מים ארץ בטבעה לחה אלא הארץ שזורה עליה השמש חם והשמש מושך לחותה ע"כ לא שבעה מים, ואש לא אמרה הן כי שורפת כל עצים. והנה זכר בספוק הזה ארבע יסודות, אש ומים מפורשים, ארץ יסוד העפר או יהיה יסוד העפר כאומר ועוצר רחם שפרשנותו על הלידה והגולדים אע"פ שהם מר' יסודות רוב יסודם העפר כמד"א כי עפר אתה ואל עפר תשוב (בראשית ג' י"ט), ויסוד האויר נרמז בטלת שאול כמד"א (תהלים צ"א ו') מדבר באוסל יהלך מקטב יסוד צהרים בי המות באויר והנה ידוע כי המקומות שיש בהם אויר טוב יחיו אנשיה חיים ארוכים. לעלוקה, בע"ז פ"א³ (מאי הב הב) אמר רב עוקבא קול שתי בנות שצועקות מניהם ושואמרות⁴ בעה"ז הבא הבא ומאי גינהו מינות והרשות ואית דאמרי אמר רב חזדא אמר רב עוקבא קול גינהם שצועקת ואומרת הבו לי שתי בנות שאומרות בעה"ז הבא הבא, הנה לדעת רז"ל מעם לעלוקה כיני לגינהם והתרגום לא תרגם בו דבר אלא לעלוקה תרתין בנין מהבהבין⁵ ונוכל לפרש לדעת התרגום שעלוקה זו גינהם אבל מה שתרנם מהבהבין אולי תתרנם מלה אחת מלשון רז"ל⁶ מהו שהבהבה אולי מעמו כי שתי בנות אילו המינות והרשות נשרפים באש גינהם אבל הפסוק שיש בין הב להב מורה שהם שתי מלות והם שרשו יגו: כמו רע שרשו ירע אע"פ שרז"ל פירשוהו משרש בא. שאול ועוצר, כס' חלק⁷ א"ר יודה א"ר יאשיה מא' דכתיב שאול ועוצר רחם וכי מה ענין שאול אצל רחם לומר לך מה שאול מכניס ומוציא אף רחם מכניס ומוציא והלא דברים ק"ו מה רחם שמכניסין בו בחשאי מוציאים ממנו בקולות שאול שמכניסין בקולי קולות אינו דין שמוציאים ממנו קולי קולות מכאן תשובה לאוחם שאומרים אין תחית המתים מן התורה, ואיתא בברכות פ' היה קורא⁸: (יז) עין תלעג לאב וחבזו ליקתה אם יקרוה עורבי נחל ויאכלוה בני נשר. האמת כי ר' דורות הנקובים בשם למעלה כל אחד גרוע מחבירו דור אביו יקלל הרי זה מדה רעה אבל יחזור למוטב כשמוכחים אותו אבל (גרוע ממנו) דור מהור בעיניו ולא יקבל תוכחות ואחריו דור מה רמז עיניו (גרועים) [189 a] מעשיו מדור מהור בעיניו כי נמות הרוח מדה נרועה עד מאוד וכבר הפלינו בה עד שאמר⁹ כי בעליה כופרים בעיקר ואחריו דור חרבות שנו כי הדור ההוא כולל כל המעשים הרעים לאכול עניים מארץ ואביונים מכני אדם ואח"כ אמר שני ספוקים לעלוקה (וג') שאול ועוצר רחם כל אחד מהמפרשים פירשו¹⁰, ולפי דעתי לפי שהתחיל בדורות ההם בדור אביו יקלל פרט עונש המלעיג על אביו ואמו והוא הדין לשאר האחרים מק"ו. או לפי שאמר ועוצר רחם בספוק [הקודם] ופי' באחד מן הפירושים שהוא רומז על הלידה וקראה בלשון עוצר כי בעוצר גדול האשה יולדת ובעלה מצטער לצערה הרי סובלים צער גדול על בניהם ע"כ אמר עין תלעג לאב או לפי הפי' שפירשתי

1 ע"י מבוא. 2 ע"י רלב"ג. 3 י"ז ע"א. 4 ככ"ו שאמורות. 5 בנוסחתנו
הב הב. 6 שבת כ"ח ע"ב. 7 צ"ב ע"א. 8 מ"ז ע"ב. 9 סוטה ד' ע"ב. 10 כאן חסר
נראה דבר בת.

כי מעם שני פסוקים לעלוקה שאול נסמכו לססוק דור הרבות שניו כמו שהדור ההוא אינו שבע בן הרברים הכתובים (בשני הכתובים) בשני הפסוקים רצה כמו בן לחזור לראש הדורות ולומר עין תלענ לאב. או לפי שמצינו שהשוה הב"ה כבודו ומוראו לבכוד ומורא אב ואם כדאית' בריש פאה¹ ובקדושין² ע"כ פרט עונש מבזה אבותיו. ופעם הפסוקים כי בן שעניו תלענ לאביו ותבון ליקהת אם יהיה עונשו של עין שיקרוה עורכי נחל ונ' ולא יספר ולא יקבר כדומן על פני האדמה יהיה. מעם ליקהת אם מנו' ולו יקהת עמים (בראשית מ"ט י') והקו"ף רגושה והונחה הי"ד ליקהת אם והופלה תנועתה על הלמ"ד ומשפסו ליקהת אם ומעמו משמעות וקיכול המצות כלום עין שתבון למשמרת האם למה שתצוה עליו מה עונשה יקרוה³ עורכי נחל ומשפסו יקרוה מענין בנקור לכם כל עין ימין (ש"א י"א ב.). תנחומא פ' עקב⁴ א"ר אבא בשם ר' שמעון בן יוחאי כשם שמתן שכרן של כבוד אב ואם מרובה כך עונשן מרובה הה"ד יקרוה עורכי נחל ונ' אמר הב"ה יבוא עורב שהוא אכזרי על בניו וינקור אותה ולא יהנה ממנה ויבוא נשר שהוא רחמני על בניו שנא' (דברים ל"ב י"א) כנשר יעיר קנו ויאכלהו וכו' כדאית' התם, ואית' במס' פאה בירושלמי⁵: (יח) שלשה המה נפלאו ממני וארבעה לא ידעתי. מעם וארבעה הרביעית כאשר פ' בשכנר והשלשה שכלל ביחד הם (יט) דרך הנשר בשמים דרך נחש עלי צור דרך אניה בלב ים ודרך גבר בעלמה. דרך הנשר בשמים כלומר באויר השמים, דרך נחש עלי צור כלומר עלי צור הסלע ואמר נחש וה"ה לשאר הרברים אלא לפי שהנחש הולך על נחונו אמר נחש ובמקום אחר הליכתו ניכרת יותר, דרך אניה בלב ים, כל שלשה אלה עקבותיהם לא נודעו, והי' דרך גבר בעלמה הבעילה לא יודע שבא אליה לכך אינו חושש על עצמו והוא מנאף עמה ביון שאינו ניכר דרך בעילתו וכן האשה כמו בן לא תחוש על נאפוסייה עמו וזה מעם פסוק (כ) בן דרך אשה מנאפת אכלה ומחתה פיה ואמרה לא פעלתי און. והוסיף עוד ביאור אחר אכלה ומחתה פיה כמו האוכל הזה שאוכל ומחה פיו כאלו לא אכל. רז"ל [אמרו כי] אכלה כתי' לניאוף כדא' בס' אפס"י⁶, ומעם ומחתה פיה מנו' מחיתי כעב פשעין (ישעיה מ"ד ג.). ואמרה לבעלה לא פעלתי און והם אינם יודעים שאע"פ שאין סימן לדרך [אלו] כי פעולתם פעולה לעונש כמו השלשה הנזכרים שעקבותיהם לא נודע ואפ"ה פעולתם פעולה ללכת ולהגיע למחוז חפצם. וי"מ⁸ כי כל אלה הג' מסבנין בעצמם בן דרך גבר בעלמה שאינו אשתו מסכן בעצמו וכן דרך אשה מנאפת שהיא מכסה מעשייה היא מסכנת בעצמה שסופם שיענשו הן בעוה"ז הן בעוה"ב: (כא) תחת שלוש רגזה ארץ ותחת ארבע לא תוכל שאת. סי' בעבור שלש רגזו אנשי הארץ ואמר רגזה ארץ כמעם ותרעב כל ארץ מצרים (בראשית מ"א י"ה) ותחת ארבע לא תוכל שאת מעם ארבע הרביעי: (כב) תחת ענב כי ימלך וגבל כי ישבע לחם. כי הענב הטולך לא ידע מנהג המלוכה להנהיג את העם כרת וכשורה וכי"ש אם עבר זה עבר תאוותו והנה כימי החשמונים שנברו עליהם עבדיהם רגזה הארץ וכימיהם רבו פריצי ישראל עד שחרב הבית. וגבל כי ישבע לחם, גם זו רעה וזלה אם הגבלים שבעים לחם וגדיבים מחורים על הפתחים כמעשה דוד עם גבל:

¹ ירושלמי פ"א ה"ת. ² בבלי ל' ע"ב. ³ בכי וקרוהו. ⁴ בכי תצא. ⁵ בכי ויאכליהו.

⁶ בכי ובירושלמי והוא פ"א ה"א. ⁷ כתובות פ"ה ע"ב. ⁸ ע"י מאיר.

(כג) תחת שנואה כי תבעל ושסחה כי תירש נברתה. פ"י אשה שהיתה שנואה לבריות מפני רוע מעלליה ושוכה הניעה למעלת שתהיה בעולת בעל שררה כי אז תגבר ותמשול על הבריות עד שירגו ויפחדו [b 189] ממנה. וי"ט תחת שנואה כי תבעל חייבי לאוין או חייבי מיתות וכריתות הנבעלת כי אז תרגו הארץ לדבר זה. ס"א תחת עבד כי ימלוך הוא יצר הרע וגבל הוא נ"ב יצה"ר, שנואה ושסחה היא הנפש המתאווה והנברת היא הנפש המשכלת. ס"א תחת שנואה כי תבעל זו אשה ששנואה בעלה ובעולה כי בעילתה אסורה ובניה מבני תשע מדות¹ ואין בעילתה בעילת אישות רק בעילת זנות וס"א עיקר שהיא דוגמת האחרים כי כל עצמי של שלמה בדברים אלה לספר ענין ארבעה אלו שעלו לגדולה גדולה מהם שהארץ רוגזת לגדולתם ולרמוז לו שנתרחק מן השררה והנה זכר השלשה כנגד שלש רגזו ארץ והר' ושסחה כי תירש נבירתה. וכל דברים אלו לא יהיו אלא בעון הדור ע"כ יש להשמר מן החטא כדי שלא ימשלו הנבזים בנכבדים: (כד) ארבעה המה קטני ארץ והמה חכמים מחכמים. בעבור שאמר חכמים ולא יקראו [כזה] כי אם בעלי נפש המשכלת ע"כ הוצרך לומר מזוכמים להודיע כי הם מלומדים בטבע לעשות מעשים אלו והזכירם הנה בדרך תוכחה כמו ידע שור קנהו (ישעיה א' ג') ואם אלו עושים אלו החכמות עאכ"ו בעל השכל ולפחות ילמוד מהם דרך ארץ לעשות כמעשיהם: (כה) הגמלים עם לא עז ויכינו בקיץ לחם. ע"ד ההשאלה אמר בהם עם כמו עדת דבורים (שופטים י"ד ח') והנה אעפ"י שאין בהם כח מכינים בקיץ לחם כדי שיהיה להם טרף מזומן בחורף כן האדם יש לו להשתדל ולחזור אחר טרף לביתו וחק לנערותיה מזמן לזמן ולהכין צידה מעולם זה לבא: (כו) ששנים עם לא עצום וישימו בסלע ביתם. וכן הכתוב אומר סלעים מחסה לששנים (תהלים ק"ד י"ח) והם מין חיה הנקראת בלע"ז קנילייא כן האדם יש לו להשתדל אחר שיכין בחוץ מלאכת מזונו שכבר הזכיר בענין הגמלים שישתדל להכין לו בית במקום גבוה שלא תשיגו יד אויבו בעוה"ז ולכנות לו בית נאמן לעתיד לבוא תורה ומעשים טובים: (כז) מלך אין לארבה ויצא חצץ כלו. כלומר² ומתכנשין³ כלהון כחרד ומעם חוצץ מאוסף וכמורה בחצצן תמר (בראשית י"ד ז') וכן מקול מחצצים (שופטים ה' י"א) הם הנאספים ועורכים מערכות למלחמה. וי"מ⁴ מזה מספר חדשיו חוצצו (איוב כ"א כ"א) כלומר נתקבצו ונאספו חדשיו כענין כי מלאו ימי (בראשית כ"ט כ"א). ורד"ק ז"ל פ"י⁵ ענינו מענין חוצץ הדבר וכוונתו, ומעם פסוק זה מלך אין לארבה ואעפ"י צא כלו ביחד מחתך וכורת העשבים והאילנות, ובארבה יש מינים רבים כל אחד נקוב בשם אלא הטין הרב שבמינו נקרא ארבה מגו הרבה. ובא הפסוק ללמדנו שנהיה כלנו אנוהה אחת על עצה אחת במלחמותינו עם אויבנו ובעבודותינו לבוראנו לא אנוהות אנוהות והלא הכתוב אומר חלק לבם עתה יאשמו (הושע י' ב'), ואז"ל⁶ לא תתגודדו (דברים י"ד א') לא תעשו אנוהות אנוהות, ואמרו צחי הלשון⁷ התחבר עם הקהל כי הזאב לא יטרוף מן הצאן אלא היחידית: (כח) שממית בידים תחפש והיא בהיכלי מלך. ר' יונה המדקדק ז"ל פ"י⁸ שהיא הנקראת בערבי זמא"ף⁹ אבל בדברי רז"ל¹⁰ אימת סינונית על הנשר אימת שממית על

¹ עיי' נדרים כ' ע"ב. ² נראה שצ"ל כתרנומו. ³ בכ"ו ומתכנשים. ⁴ עיי' במיוחס להראב"ע.

⁵ שרשים ש' חצץ ועיי' מכלל יופי. ⁶ יבמות י"ד ע"א. ⁷ עיי' מבוא. ⁸ עיי' ספר השרשים שלו ש' שמם: שממית בידים תחפש היא בערבי זמאף. ⁹ خطاف ובכ"ו קמאף. ¹⁰ שבת ע"ז ע"ב.

משלי ל, כח-לג, לא, א

עקרב וס' רבאייגלו¹ ומעם בידים תתפש כי היא אורגת בידיה. ולדעת ר"י ז"ל מעם בידים תתפש התי"ו לנוכח המוכיח כלומר הנה השמטית אין לה כח שהרי אתה יכול לתפשה בידים ואס"ה והיא בהיכלי מלך כן אם תהיה במדרגה התחתונה מהדלות והשפלות הזורז וחלץ רעיוניך חיש ואל תתיאש ליעזר [כי] ע"י זרז תגיע למעלת העושר והכבוד לעמוד בהיכל מלכים כמו בריה קטנה זו שע"י שהיא זריזה נשכרת לעמוד [בהיכל מלך]. וי"ט² שמטית מין חיה שצורתה אדם הנקרא בלשון ערב קרדא"ר³ ותתפש בידיה מה שיתנו לה והיא בהיכלי מלך כן האדם אע"פ שהוא ילוד אשה יציר עפר ע"י מעשיו המובנים יכול לעמוד לפני מטה"ה הבי"ה כמדי"א (זכריה ג' ז') ונתתי לך מהלכים בין העומדים האלה: (כט) שלשה המה מטיבי צעד וארבעה מטיבי לכת. טעם וארבעה והרביעית, ומטיבי צעד כמו מטיבי לכת והכפל צחות הלשון ותרנום תלתא אינון דשפירן הליכותהין וארבעא דשפיר מהלכין: (ל) ליש נכור בכמה ולא ישוב מפני כל. תרנום אריא ניכור כבעירא ולא דחילי מכל מדעם, וכיון שהוא נכור בכמה הוא הולך בנחת מבלי מיחוש: (לא) זרזר מתנים או תיש ומלך אלקים עמו. זרזר הוא הכלב [190a] שמתניו חגורים והוא קל ברגליו, ואמר או תיש כאלו אמר ותיש כי הוא מהגמנים וכמוהו או נודע כי שור ננה הוא (שמות כ"א ל"ו), ומלך אלקים עמו כי אין קם כנגדו: (לב) אם נבלת בהתנשא ואם זמות יד לפה. אם נבלת ע"י דבור⁴ שחרפת וגינית את עצמך סופך להנשא בדבר, ואם זמות להתקומט שים ירך לפה ושתוק: (לג) כי מיץ חלב יוציא חמאה ומיץ אף יוציא דם. כי כאשר תצא חמאה על [דין] מיץ חלב ודם ע"י מיץ החיטם יותר מדאי כן יצא ריב ע"י מיץ אפים של כעס. מיץ, מחימה כמו וימץ טל (שופטים ו' ל"ח). ורבותי פירשו⁵ אם נבלת עצמך על דברי תורה לדרוש ולשאול על ספקותיך לרכך ואס"י אתה נראה לו כשומה בלא לב סופך שתהא מנושא ואם זמות אם שמת זמם על פיך וסתמת אותו ולא שאלת לו הכל סופך כשישאלוך דבר הלכה תתן יד לפה ותאלם שלא תדע לענות כלום כי כאשר מיץ חלב יוציא חמאה כך מיץ אפים שרכך כועס כך שלא הבנת מהר ואתה מתנבל עליה יוציא מפיך אחר זמן הלכות רבות⁷ והוראות:

לא.

(א) דברי למואל מלך משא אשר יסרתו אמו. דברי שלמה המלך שאמר למו⁸ הבי"ה כלומר בשביל שהעוה כנגד הבי"ה, למואל לאל כמו למו פי (איוב ח' ד') דברי' לשמו של (אל) הבי"ה שאמר המלך. [משא אשר יסרתו אמו, כשהתחתן עם בת פרעה ביום חתונת בהמ"ק] והכניסה לו כמה מיני זמר ונעור נמצא כל הלילה וישן למחרת עד ד' שעות כמו שמפורש בפסיקתא והיו מסתחות בית המקדש תחת מראשותיו על אותה שעה שנינו על תמיד של שחר שקרב בד' שעות ונכנסה אמו והוכיחה כל המשא

¹ ע"י מבוא. ² ע"י במיוחס להראב"ע. ³ נראה שצ"ל קרד היינו קרד והוא קוף בערבית. ⁴ בנוסחתנו ולא הפיך. ⁵ בכ"י חבירך ונתקן על פי רש"י, ובכלל יש להעיר כי מכאן ואילך עד סוף הספר העתיק מהכרנו דברי רש"י כמעט מלה במלה (ועל פיו נוספו גם המקומות החסרים בפירושו) ורק פה ושם הכניס לתוכם גם פירושים אחרים שנשמנו בהערות. ⁶ ע"י נדה כ"ז ע"א ורש"י שם. ⁷ בכ"י רבים. ⁸ בכ"י שא"ל והוא ר"ת שאמר למו.

הזה. משא אשר יסרתו אמו, משא¹ של משל שיסרתו אמו: (ב) מה כרי ומה בר בטני ומה בר נדרי. מה בר, מה זאת עשית והגדת שאתה בני ולא בן אביך הכל יודעים שאביך צדיק נמור היה ואם אתה רשע יאמרו אמו היא גרמה לו. ומה בר בטני, כל נשי אביך שמתעברות אינן שבות עוד לשמש ואני דחקתי ונכנסתי כדי שיהיה לי בן מלובן ומזורז שהחשמיש יפה כל שלשה חדשים האחרונים. ומה בר נדרי, כל נשי אביך היו נודדות נדרים שיהיה להן בן הגון למלכות ואני נדרתי שיהא לי בן מלובן ומזורז בתורה: (ג) אל תתן לנשים חילך ודרכיך למחות מלכין. אלתתיש כותך בנשים כי אם בתורה ואל תתן דרכיך ועסקיך במעדני מלכים². למחות [מלכין], הראב"ע ז"ל³ פ"י למחות מלכין כלומר שלא יחא מנהגך לשנות מנהגי המלכים כי לא יאות להם זנות ושתות יין ושכר כמו חרבות מחים (ישעיה ה' י"ז) מוח בשר שמן: (ד) אל למלכים למואל אל למלכים שתו יין ולרוזנים אי שכר: (ה) סן'שתה וישכח מחוקק וישנה דין כל בני עוני. אין זה הדבר הגון למלכים שהם להביה. למואל [כמו] למו פ"י (איזב ח' ד'). אל למלכים [שתו יין, אין נאה להם להשכר. אי שכר, כמו אין שכר. מחוקק, הכתוב] בתורה וכ"ש מה שהיא בנירסא: (ו) הגו שכר לאובר ויין למרי נפש. לאובר למי שסופו לאיבוד לרשעים, למרי נפש המצטערים על ענינם או אכלם: (ז) ישתה וישכח רישו ועמלו לא יזכר עוד: (ח) סתח סיד לאלם אל דין כל בני חלוף. חלוף אלו היתומים שחלפה עזרתם והלכה לה. והראב"ע ז"ל⁴ פ"י בני תמותה בעבור משפט המות ואמר⁵ שיחקרו 'עליו היטב': (ט) סתח סיד שפט צדק ודין עני ואביון: (י) אשת חיל מי ימצא ורחוק מפנינים מכרה: (יא) כמח כה לכ בעלה ושלל לא יחסר: (יב) נמלתו טוב ולא רע כל ימי חייה: (יג) דרשה צמר ופשתים ותעש בחסץ כפיה: (יד) היתה כאניות סוחר ממרחק תביא לחמה: (טו) וחקם בעוד לילה ותתן טרף לביתה וחק לנערתי: (טז) זמטה שדה ותקחהו מפרי כפיה נטעה כרם: (יז) חגרה בעוז סתניה ותאמץ ורועותיה: (יח) מעמה כי טוב סחרה לא יכבה כליל נרה: (יט) ידיה שלחה בכישור וכפיה חמכו סלך. בכישור שקורין ורמילוז⁶ המכשיר את הסלך לשוות: (כ) כסה פרשה לעני וידיה שלחה לאביון: (כא) לא תירא ביתה משלג כי כל ביתה לבוש שנים. לביתה לבני ביתה, משלג מצנה, לבוש שנים בגדי צבעונין: (כב) מרכבים עשתה לה שש וארגמן לבושה. מרכבים מצעות נאות למטה כמו מרכבים רכבתי ערשי (לעיל ז' מ"ו): (כג) נודע בשערים בעלה בשבתו עם זקני ארץ. ניכר הוא בין חבריו מפני מלבושיו שהם נאים: (כד) סדין עשתה וחמכור וחגור נתנה לכנעני. [190b] לכנעני, חגר: (כה) עוז והדר לבושה ותשחק ליום אחרון, כיום מיתה נפמרת בשם טוב ותשחק כל ימיה על יום מיתתה שהיא נקברת בשם טוב: (כו) פיה סתחה כחכמה ותורת חסד על לשונה: (כז) צופיה הליכות ביתה ולחם עצלות לא תאכל. צופיה היא בביתה נותנת לב על צרכי בני ביתה איך ינהגו באמת ובצניעות: (כח) קמו בניה ויאשרוה בעלה ויהללה: (כט) רבות בנות עשו חיל ואת עלית על כלנה. כך מאשרין אותה בעלה ובניה: (ל) שקר הזן והבל היופי אשה יראת ה' היא תתהלל. אשת חן ויופי אין מהללה

¹ בכ"י כשל. ² פה נובע רק ראשית הפירוש מרש"י. ³ ע"י במיוחס לו. ⁴ בכ"י כתוב מסוק זה אחרי פ"י ישתה. ⁵ ע"י שם. ⁶ בכ"י ואלו. ⁷ בכ"י ורמילוז גם זה תלעו תוא מרש"י (ע"י) בריווי הצרפתית LVI, 80 ובמבוא).

משלי לא, ל—לא

אותה אלא הכל הכל ושקר אבל אשת יראת יי' היא תתהלל: (לא) תנו לה מסרי ידיה ויהללה בשערים מעשיה. כשרון מעשיה מעיד עליה להללה בשער העיר כל יוצא וכא: זו המליצה המפורשת אבל לפי המשל על התורה ולומדיה הפרשה מתבארת. אשת חיל, היא התורה. מי ימצא, אשרי שזוכה למצוא אותה. מסניגים, מרגליות. מכרה, סי דמי קנינה. ושלל לא יחסר, סי' הון רב כלומר שישמח באותה ההון כמציא שלל רב בדרך שש אנכי על אמרתך (תהלים ק"ט קס"ב) כל ענין לפי מקומו. בחסן כפיה, אעפ"י שהחסן בלב לעשות הדברים כינה החסן בכפיה לפי שהכפיה עושות מה שהלב חסן כלומר בחסן הלב וכן ובתבונות כפי ינחם (תהלים ע"ח ע"ב)¹. ושלל לא יחסר, אוכל פירות בעולם הזה והקדן קימת לו לעוה"ב. דרשה צמר ופשתים, לפי שהמשילה לאשה [דבר לפי] המליצה² בצרכי מלאכת הנשים והמשל כך היא דורשת תורה מקרא משנה מדרש מחזרת אחריהם שהם צרכי תלמידים. היתה כאניות סוחר, מביאה היא ללומדיה ברכה ומוון. ותקם בעוד לילה, משכמים אשמורות. ותתן סוף לביתה, שונה הרב לתלמידים ספק וחק הקצוב להם. זממה שדה, זממה כומס את עשו איש שדה. ותקחהו, מן העולם להאכילו. ומסרי כפיה נמעה כרם, ישראל לקיימו לעוה"ב. זממה³, סי' חשבה לקנות שדהו ותקחהו סי' ותקנהו מסרי כפיה סי' ממעשי כפיה. נמעה כרם, נמע כתיב כלומר מסרי כפיה נמע בעלה כרם. ותאמץ וזרעותיה, ארימאננאר⁴ ובערב השמרת⁵. מעמה, אבדיריאת⁶ ענין הצצה והראיה בלב וכן לשון מעמו וראו (תהלים ל"ד ט). בכישור, הוא שמישימים בראש הסלך לישר המטוה ובערבי כושר⁷ וממנו נקראים למכונות הרגל כושרות מוציא אסורים בכושרות (תהלים ס"ח ז). תמכו סלך, היא המטוה שמוות בו הנשים והקדים הכישור לסלך לפי שמטוה המטוה. לא תירא לביתה משלך, סי' מציגת שלך. לבוש שנים, סי' בגדי צבעוני⁸. מרבדים, סי' מצעות כלומר רסידות המטות מן רסידות זהב (שיר ג' י) כחילוף אותיות בומ"ף. נודע בשערים, סי' ניכר הוא בין חכריו במלבושיו שהם נאים⁹. מעמה, דבריה¹⁰. לא יכבה בלילה נה, חסר ה"א בליל כתיב דליל שמורים שגנוסו¹¹ [בה] מצרים היא האירה לישראל והגינה עליהם. [בכישור], ככשרון מעשיה. תמכו סלך, משען ומשענה כמו מחזיק בסלך (ש"ב ג' כ"ט). כפה פרשה לעני, למי שמששים נפשו עליה [כעני] בו היא מתחזקת. משלך, מנהיגם שדנין בו הרשעים מאש לשלך¹². לבוש שנים, דם ברית מילה. ד"א מלבושים בכסל נתן תתן פתוח תפתח העניק תעניק כל אלו מצילים אותה משלך של גיהנם כך נדרש בתנחומא¹³. סדין¹⁴, הוא כסות הלילה הסמוך לבשר עשוי מפשתים ויש מהם עשויים להתעמף כיום נקרא בערבי ארי"ד¹⁵. לכנעני, סי' לסוחר מן כנענים נכבדי ארץ ונקרא כן הסוחר לפי שהוא נכנע ושפל בדרכיו כלומר שדבריו בפיוס כדי שיסחור. ותשחק ליום אחרון, סי' משחקת ושמחה על יום מיתתה שתהא נקברת בשם טוב ועוד שהיא בטוחה בעולם הבא¹⁶. צופיה הליכות ביתה, סי'

¹ מן פירוש מלת מכרה עד כאן אינו ברש"י. ² בכ"י לפי שהמשילה לאשה המליצה בדבר, ונתקן ע"פ סי' רש"י. ³ מכאן ואילך עד סוף סי' נודע בשערים ליתא ברש"י. ⁴ ע"י מבוא. ⁵ אולי צ"ל ושדרת, וכן תרגם חס"ג מלת חגרת. ⁶ ע"י מבוא. ⁷ למלת כשר בערבית הנוראה אחרת. ⁸ זה הפירוש נמצא כבר לעיל והוא מרש"י. ⁹ כנ"ל. ¹⁰ מכאן ואילך הוא מרש"י מהפירוש על פי משל. ¹¹ בכ"י שגגו. ¹² בכ"י של שלך. ¹³ הוא בתנחומא ראת. ¹⁴ מכאן ואילך אינו ברש"י. ¹⁵ ע"י מבוא. ¹⁶ ע"י לעיל.

משנחת ונתנה לכל צרכי ביתה. צופיה הירד בו במקום היא למד הפועל והה"א לנקבות על המשקל סוריה הומיה. שקר החן, סי' אשת חן כלומר חן ויופי הכל הכל ושקר אבל אשה יראת יי' היא תתהלל. מעשיה, כשרון מעשיה¹. זהו מליצת הסשט וע"ד המשל על התורה ולומדיה². סדין עשתי, לבוש תפארת נותנת [לחכמים. וחגור נתנה לכנעני, למי שהוא חגור בסוחרתה נותנת] אזור צדק למתניהם. ותשחק ליום אחרון, אין להם להתעצב על יום הדין כי ינצלו [ממנו] [1918] וכל ימי חייהם ישחקו ליום הדין מי שאינו צריך לדאוג נופל בדבר לשון שחוק כמו וישחק לרעש כידון (איוב כ"א מ"א). צופיה הליכות ביתה, התורה מלמדתם דרך (ארץ) המוכה לפרוש מן עבירה. בניה, התלמידים. בעלה³, [הקביה]. שקר החן, הוא מלכי האומות והכל גדולתן ויופים. תנו לה, לעתיד לבוא. מסרי ידיה, תפארת וגדולה ע"ז סאר וממשלה:

תם ונשלם שבח לאל בורא עולם:

אני הצעיר יוסף בירדוגו כתנתי זה הספר לעצמי והיתה
השלמתו בשבעה עשר לאב יהפך לשמחה שנת חמשת
אלפים ושלוש מאות ושבעה ועשרים. יהי רצון מלפני
אלהי השמים והארץ שיזכני להנות בו ובנספרים
אחרים ויקיים בי מקרא שכתוב לא ימוש
מפיך ומפי זרעך ומפי זרע זרעך
אמר יי' מעתה ועד עולם.
אמן סלה. יחלצי"תו
בילא"ו:

הסופר לא יזוק, לא היום ולא לעולם, עד שיעלה חמור בסולם,
שיעקב אבינו חלם.

¹ עיי' לעיל. ² מכאן ואילך חוזר להעתיק מפי' רש"י. ³ בכ"י בגולה.